

Razvoj prava istospolnih obitelji u Hrvatskoj

Marinović, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:587610>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Iva Marinović

RAZVOJ PRAVA ISTOSPOLNIH OBITELJI U
HRVATSKOJ
DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
SOCIJALNA POLITIKA

Iva Marinović

**RAZVOJ PRAVA ISTOSPOLNIH OBITELJI U
HRVATSKOJ**
DIPLOMSKI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ivana Dobrotić

Zagreb, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Istospolne obitelji	4
2.1. Načini zasnivanja istospolnih obitelji	7
2.2. Istospolne obitelji i pristup socijalnim (roditeljskim) pravima	11
3. Akteri ključni za poboljšanje položaja istospolnih obitelji	12
3.1. Uloga zagovaračkih mreža: važnost udruga	13
3.2. Uloga donositelja odluka: važnost političkih stranaka	15
3.3. Mehanizmi utjecaja europeizacije na zaštitu prava istospolnih obitelji u državama članicama	18
4. Položaj istospolnih obitelji u Hrvatskoj: čimbenici razvoja prava LGBTQIA+ osoba i obitelji	22
4.1. Razdoblje prije pristupanja EU-u	24
4.1.1. Socijalističko razdoblje i prava LGBTQIA+ osoba	24
4.1.2. Razvoj prava LGBTQIA+ osoba u 1990-ima	25
4.2. Razdoblje tijekom i nakon pristupanja EU-u: tri razvojne faze	27
4.2.1. Prva razvojna faza: razvoj prava LGBTQIA+ osoba tijekom pristupanja EU-u	28
4.2.2. Druga razvojna faza: otpor širenju prava LGBTQIA+ osoba	39
4.2.3. Treća razvojna faza: razvoj prava LGBTQIA+ osoba nakon pristupanja EU-u	43
5. Pravo istospolnih parova na udomljavanje i posvajanje	50
6. Zaključak	54
7. Literatura	57

Razvoj prava istospolnih obitelji u Hrvatskoj

Cilj ovog rada je prikazati sveukupni razvoj prava i zaštite istospolnih obitelji u Hrvatskoj. Potreba za pisanjem ovog rada vidljiva je u činjenici da su istospolne obitelji diljem svijeta i dalje naveliko kriminalizirane i diskriminirane. U Hrvatskoj je osnivanje istospolnih obitelji kao registriranih partnerstava koji su izjednačeni s bračnom ili izvanbračnom zajednicom zakonski dozvoljeno, no i dalje je postojana zakonska neravnopravnost u pitanju pristupa određenim uslugama, institutima poput posvojenja i udomljavanja te općenito pravima koja proizlaze s osnove roditeljstva. Uz to, hrvatsko društvo još uvijek nije u potpunosti prihvatilo realnost postojanja istospolnih obitelji koje su zbog toga često žrtve diskriminacije, stigme i govora mržnje. Europska unija pokušava poboljšati položaj istospolnih obitelji unutar država članica, ali i diljem europskog kontinenta. Njezini su standardi zaštite ljudskih prava općenito, pa tako i LGBTQIA+ zajednice te istospolnih obitelji, međunarodnog karaktera i obvezujući. Rad ukazuje kako je usvajanje standarda i pravne stečevine, ali i cjelokupnog antidiskriminacijskog javnopolitičkog okvira Europske unije utjecalo na hrvatsku političku strukturu i prilike te zagovaračke mreže, što je u konačnici dovelo do poboljšanja pravnog i društvenog položaja istospolnih obitelji unutar Hrvatske.

Ključne riječi: istospolne obitelji, europeizacija, političke stranke, zagovaračke mreže, organizacije civilnog društva

Development of the rights of same-sex families in Croatia

*This thesis aims to present the overall development of the rights and protection of same-sex families in Croatia. The necessity to write this thesis is evident through the fact that same-sex families around the world are still widely criminalized and discriminated against. Croatia represents a country where the establishment of same-sex families as registered partnerships, which are equal to married or cohabiting unions, is legally allowed, but there is still persistent legal inequality in the matter of access to certain rights, services and institutes such as adoption and fostering, and, in general, the rights arising from parenting. In addition, Croatian society has still not fully accepted the reality of the existence of same-sex families, which leads to them often being victims of discrimination, stigma and hate speech. The European Union is striving to improve the position of same-sex families within the member countries, but also throughout the European continent. Its standards for the protection of human rights in general, including the rights of the LGBTQIA+ community and thus same-sex families, are international in nature and binding. The thesis indicates that the adoption of the standards and the *acquis* of the European Union, as well as the entire anti-discrimination policy framework, affected the Croatian political structure and opportunities as well as advocacy networks, which ultimately led to the improved legal and social position of same-sex families in Croatia.*

Key words: same-sex families, Europeanization, political parties, advocacy networks, civil society organisations

Izjava o izvornosti

Ja, Iva Marinović, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Iva Marinović

Datum: 3. lipnja 2024.

1. Uvod

Istospolne obitelji suočavaju se sa širokim rasponom izazova i prilika u različitim kulturnim, pravnim i društvenim kontekstima diljem svijeta. Homoseksualnost se u većini zemalja kroz povijest smatrala kaznenim djelom, a današnja situacija pokazuje da 79 posto svjetskog stanovništva živi unutar zemalja u kojima je homoseksualnost dekriminalizirana, a preostalih 21 posto u onima u kojima se homoseksualnost još uvijek smatra kaznenim djelom čije se kazne razlikuju od novčanih, tjelesnih, zatvorskih pa čak i smrtnih (Mendos, 2019., prema Mignot, 2022.). Kriminalizacija je vidljiva u zemljama afričkog kontinenta, većinski muslimanskim zemljama te u islamskim pravnim državama i podržavnim entitetima (Mignot, 2022.). Premda su mnoge razvijene zemlje dekriminalizirale homoseksualnost i ostvarile veliki napredak u priznavanju i zaštiti prava LGBTQIA+¹ zajednice, a samim time i istospolnih obitelji, prava jednakost s ostatkom društva tek je prividna.

Unatoč činjenici da je hrvatski nacionalni referendum 2013. godine doveo do ustavnog definiranja braka kao životne zajednice muškarca i žene, odnosno do toga da je istospolni brak Ustavom zabranjen (Vučković Juroš, 2015.). Hrvatska pripada krugu zemalja sa razvijenijim pravnim sustavom za istospolne obitelji, a do tog ju je pripadništva pratila dugotrajna borba za prava LGBTQIA+ zajednice. Posljednja su dva desetljeća za Hrvatsku predstavljala suočavanje sa brojnim izazovima vezanima uz prihvaćanje i zaštitu prava istospolnih obitelji, kako od strane društva, tako i od strane donositelja odluka (usp. Vučković Juroš, 2015., Dobrotić i sur., 2023.). Važnu su ulogu u tom procesu imale organizacije civilnog društva koje se bave pravima LGBTQIA+ zajednice i čija uloga u promicanju prava istospolnih obitelji ne smije proći nezamijećeno budući da predstavljaju glas istospolnih obitelji, njihova su mreža podrške te zagovornici, koji se u suradnji s drugim organizacijama i donositeljima odluka zalažu za prava istospolnih obitelji.

¹ LGBTQIA+ kratica predstavlja krovni pojam koji „pokriva“ lezbijke, gejeve, biseksualne, transrodne, queer, interspolne i aseksualne osobe. Znak + označava sve mogućnosti seksualne orijentacije i rodnog identiteta koje postoje izvan slova navedenih u kratlici (The Center, 2022.). Kratice imaju više oblika, a u ovom će se radu koristiti kratica LGBTQIA+ zbog preglednosti samog rada. Time napominjem da sam kratice iz korištenih izvora literature prilagodila svojoj kratlici, osim kod onih izvora literature u kojih se kratica nalazi u nazivu pojedinog dokumenta.

Priznavanje i zaštita prava istospolnih obitelji postala je sve istaknutija tema u tijelima Europske unije (EU). Već dugi niz godina EU velik dio svojih aktivnosti usmjerava smanjenju diskriminacije, uključujući i onu na temelju seksualne orijentacije, te je zahvaljujući tome postala svojevrsna predvodnica antidiskriminacijskih standarda i zakonodavstva. Premda EU još uvijek nije izradila čvrsto (*hard*) zakonodavstvo vezano uz istospolne obitelji, njezina tri bitna tijela (Europski parlament, Europska komisija i Europski sud) svojim aktivnostima stvaraju meko (*soft*) zakonodavstvo koje prepoznaje važnost bavljenja istospolnim obiteljima i svim teškoćama s kojima se one susreću (Kričková, 2023.). Također, cilj je EU-a i postati Unijom ravnopravnosti te stoga kontinuirano radi na zaštiti i prihvaćanju istospolnih obitelji u državama članicama te (potencijalnim) kandidatkinjama (PubAffairs Bruxelles, 2020.).

Svoj utjecaj EU tako ostvaruje kroz proces europeizacije koji se najčešće, vrlo pojednostavljeno rečeno, i definira upravo tako, kao utjecaj i učinak koji EU ostvaruje na svoje države članice, kao i na one koje to žele postati (Trnski 2015.). Europeizacija igra ključnu ulogu u oblikovanju prava i zaštite istospolnih obitelji diljem EU-a, ali i europskog kontinenta. Složenost usklađivanja antidiskriminacijskog pravnog okvira s pravnom stečevinom i standardima EU-a i utjecaj istog na prava LGBTQIA+ zajednice, a samim time i istospolne obitelji, ne smije biti podcijenjen. Naime, proces europeizacije služi i kao katalizator promjena koji promiče vrijednosti EU-a poput jednakosti, pravednosti i nediskriminacije te potiče države članice da asimiliraju te iste vrijednosti. Europeizacija je stoga ključna za shvaćanje međupovezanosti nacionalnih i nadnacionalnih napora u unaprjeđenju prava i zaštite istospolnih obitelji (vidi npr. Dobrotić i sur., 2023.) te stvaranju i njegovanju pravednijeg i uključivijeg društva za sve.

Potreba za povećanjem i općenitim uređenjem prava i zaštite istospolnih obitelji već se dugi niz godina ističe na europskoj razini te sve češće predstavlja važnu temu na nacionalnim razinama. To je vidljivo i u Hrvatskoj čiji su sudovi nedavno (2020. i 2022. godine) donijeli povijesno presudne odluke o pravu istospolnih partnera na udomljavanje i posvajanje djece (Jurčić i Dota, 2023.). Međutim, uzimajući u obzir da se te odluke još uvijek nisu uvrstile u hrvatske zakone, njihov pozitivan utjecaj još uvijek nije u potpunosti vidljiv. Neuvrštavanje ovih odluka u postojeće zakone ujedno predstavlja i najveću poteškoću za posvajanje i udomljavanje djece od strane

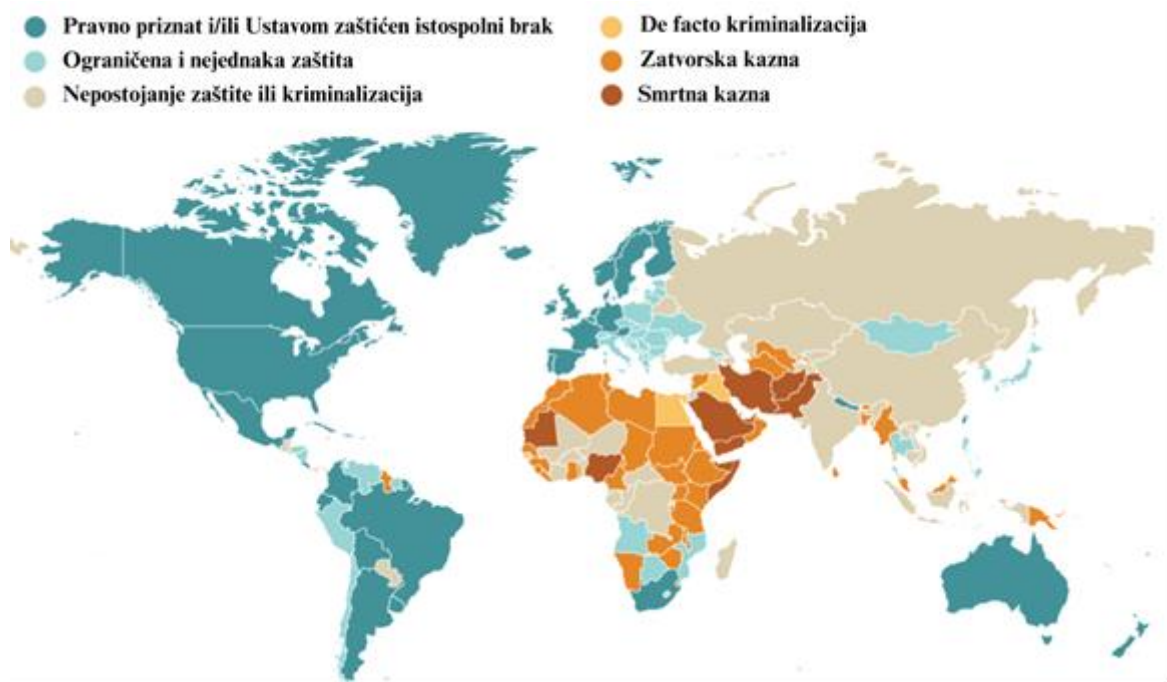
istospolnih partnera, kako zbog pravne nesigurnosti koju osjećaju istospolni partneri (Jurčić i Dota, 2023.), tako i zbog profesije socijalnog rada čiji su djelatnici pri donošenju svojih odluka dužni poštovati i postupati po zakonu (Mihovilović, 2023.). Poteškoću predstavljaju i osobna uvjerenja i stavovi socijalnih radnika budući da hrvatsko zakonodavstvo predviđa da se prilikom uparivanja posvojenika sa posvojiteljima socijalni radnici vode svojom osobnom procjenom. Stavovi socijalnih radnika o istospolnim partnerima kao posvojiteljima ovise o čimbenicima poput njihova spola, političkog opredjeljenja, dobi, religioznosti (Mihovilović, 2023.), što ostvaruje neminovan utjecaj na njihovu procjenu je li u redu da dijete posvoje istospolni partneri. U Hrvatskoj je potrebno dodatno raditi na potpunoj jednakosti svih obitelji, a postavlja se pitanje čiji je to zadatak, odnosno koji su to čimbenici, a posebice akteri, ključni za poboljšanje položaja i povećanje opsega prava istospolnih obitelji u Hrvatskoj.

Slijedom toga, ovaj rad bavi se položajem istospolnih obitelji u Hrvatskoj, ukazujući na razvoj prava LGBTQIA+ osoba i obitelji. Središnji je interes na glavnim čimbenicima koji su doveli do poboljšanja njihovih prava, s naglaskom na ulogu različitih aktera. Rad započinje pregledom dosadašnjih spoznaja o istospolnim obiteljima i načinima njihova zasnivanja diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj. Nadalje pruža pregled utjecaja europeizacije na donositelje odluka i djelovanje zagovaračkih mreža, kao i pregled njihovih konkretnih djelovanja u svijetlu poboljšanja položaja istospolnih obitelji u Hrvatskoj u razdobljima prije, tijekom i nakon pristupanja u EU. Zaključno nudi uvid u trenutni pravni i društveni položaj istospolnih obitelji u Hrvatskoj, prikazan kroz sudske presude o posvajanju i udomljavanju od strane istospolnih partnera.

2. Istospolne obitelji

Premda se mišljenja o braku konstantno mijenjaju, u društvu i dalje prevladava mišljenje kako sklapanje braka ili drugog oblika građanske zajednice predstavlja početak zasnivanja obiteljske zajednice. Brak je pravno priznat društveni ugovor dvoje ljudi, tradicionalno utemeljen na seksualnom odnosu koji podrazumijeva trajnost, točnije doživotnost. Kulturološki je uobičajen i slijedom toga ga odlikuje mnoštvo oblika, ovisno o kulturi unutar koje je zasnovan (Štelko, 2021.).

Slika 2.1. Prikaz istospolnih brakova/građanskih zajednica diljem svijeta, 2020.

Izvor: ILGA (*Europska regija Međunarodnog udruženja lezbijki, gejeva, biseksualaca, transrodnih i interseksualnih osoba*), 2021.

Slika 1. prikazuje razvijenost građanskih i političkih prava pripadnika LGBTQIA+ zajednice diljem svijeta, konkretnije, mogućnost sklapanja istospolnih brakova/građanskih zajednica. Zahvaljujući dugogodišnjem aktivizmu pripadnika LGBTQIA+ zajednice, istospolnim partnerima u velikom broju zemalja omogućeno je pravo pristupa ili instituciji braka ili registriranim oblicima građanske zajednice. Iz prikaza je vidljivo da se radi o razvijenim zemljama u pravilu u Europi i Americi, dok

u nerazvijenijim zemljama, poput onih u Africi, borba za jednakost, pravo na slobodu i život još uvijek traje.

Usmjerimo li se samo na države članice EU-a, iz slike se može vidjeti kako je u svakoj državi članici EU-a dozvoljeno zasnovati istospolnu zajednicu, a razlike među državama vidljive su u njenoj zaštiti i pravnoj snazi (Slika 1.). Upravo zbog različitog stupnja pravne zaštite i pravnih učinaka i vremena priznavanja istospolnih zajednica unutar EU, stvorena je klasifikacija koja države članice dijeli u pet skupina (Schwenzer, 2007., prema Petrašević i sur., 2017.).

Prvoj skupini pripadaju one članice u kojima je istospolnim parovima dozvoljeno sklopiti brak jednak onom kojeg su sklopili parovi različitog spola (npr. Nizozemska, Francuska, Španjolska, nordijske zemlje; Europski parlament, 2023.). Drugu skupinu predstavljaju članice u kojima je istospolnim parovima zabranjeno sklopiti brak, no dozvoljeno im je u formalnom obliku sklopiti istospolnu zajednicu koja po svojoj naravi ima učinke (vrlo) slične onima koje ima brak (npr. Hrvatska, Češka, Mađarska; Waaldijk, 2020.). Radi se dakle o zemljama koje istospolnim partnerima nude mogućnost zasnivanja novih oblika obiteljskih zajednica u koje se ubrajaju zajedničko domaćinstvo (eng. *joint household*), registrirano partnerstvo (eng. *registered partnership*), civilno partnerstvo (eng. *civil partnership*), pravna kohabitacija (eng. *legal cohabitation*), *de facto* unija (eng. *de facto union*) i slične zajednice (Drakulić, 2013., prema Petrašević i sur., 2017.).

Treću skupinu čine države koje istospolnim parovima zabranjuju registriranje istospolnih zajednica, no *de facto* im se nude ograničeni pravni učinci slični onima od izvanbračne zajednice i braka (npr. Poljska, Rumunjska i Bugarska; Waaldijk, 2020.). Rumunjska tako, primjerice, istospolnim partnerima nudi mogućnosti dopusta radi skrbi o istospolnom partneru ili roditelju partnera, a uz to se istospolni partner može smatrati najužom rodbinom, točnije članom obitelji koji bi eventualno bio zaštićen zakonom o obiteljskom nasilju (Cojocariu 2017., prema Waaldijk, 2020.). Poljska istospolne partnere također smatra najužom rodbinom (Pudzianowska 2017., prema Waaldijk, 2020.), a nudi im i određena stanarska prava (nastavak najma), kao i eventualnu kompenzaciju za nezakonitu smrt (Smiszek 2017., prema Waaldijk, 2020.). Bugarska istospolnim partnerima također nudi mogućnosti stjecanja kompenzacije za

nezakonitu smrt i na jednostavno posvojenje kao drugi roditelj (Furtunova 2017., prema Waaldijk, 2020.). Četvrtoj skupini pripadaju sve članice u kojima nailazimo na sve češće promjene u smjeru priznavanja većih prava istospolnih partnera. Njoj bi dakle pripadale sve one članice u kojima su vidljivi napori za većim pravima istospolnih partnera. Primjer bi bila Hrvatska, usmjerimo li se samo na prava vezana uz roditeljstvo, čiji su sudovi u razdoblju od 2020. do 2022. donijeli povijesne odluke kojima istospolni partneri imaju pravo pristupiti institutima udomiteljstva i posvojenja (Jurčić i Dota, 2023.). Primjer je svakako i Grčka koja je 2024. godine postala prvom kršćansko pravoslavnom zemljom koja je legalizirala istospolni brak, a istospolnim partnerima je uz pravo na zasnivanje braka omogućila i pravo na posvajanje djece (Ables, 2024.).

Naposljetku, u petu skupinu pripadaju članice u kojima zajednica istospolnih partnera ne ostvaruje nikakve pravne učinke, a istospolni partneri su nerijetko izloženi teškim oblicima diskriminacije (Schwenzer, 2007., prema Petrašević i sur., 2017.). Petoj skupini više ne pripada nijedna država članica EU-a jer u svakoj od njih istospolni partneri imaju određena prava, neovisno o tome imaju li pravo na brak ili registriranu građansku zajednicu.

Hrvatska je razvoj prava istospolnih obitelji započela kao država treće skupine kada je 2003. godine donijela Zakon o istospolnim zajednicama, koji je istospolnim zajednicama davao određene pravne učinke poput, primjerice, ostvarivanja prava na uzdržavanje, stjecanje i uređivanje međusobnih imovinskih odnosa te uzajamno pomaganje (Jotanović, 2015., prema Petrašević i sur., 2017.). Međutim, zabranjivao im je sklapanje braka ili formalne zajednice (Klasiček, 2013., prema Petrašević i sur., 2017.). Tada se istospolnu zajednicu definiralo kao:

životnu zajednicu dviju osoba istog spola koje nisu u braku, izvanbračnoj ili drugoj istospolnoj zajednici, a koja traje najmanje tri godine te koja se temelji na načelima ravnopravnosti partnera, međusobnog poštovanja i pomaganja, te emotivnoj vezanosti partnera (Zakon o istospolnim zajednicama, NN 116/2003., čl. 2).

Prelazak iz treće u drugu skupinu ostvario se 2014. godine kada je, neovisno o uspjehu referenduma provedenog godinu prije, čiji je ishod nemogućnost istospolnih partnera

na pristup instituciji braka, te ostalim naporima konzervativnih vjerskih i političkih udruženja usmjerenih sprječavanju daljnjeg proširenja prava LGBTQIA+ zajednice (vidi poglavlje 4.2.2.) izglasan Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola kojim istospolni partneri mogu osnovati registrirano partnerstvo, kod nas nazvano životnim partnerstvom (Petrašević i sur., 2017.). Ono se definira kao „...*zajednica obiteljskog života dviju osoba istog spola...*“ (Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/2014., 98/2019., čl.2).

2.1. Načini zasnivanja istospolnih obitelji

Budući da istospolni partneri ne mogu prirodno začeti dijete koriste se različitim postupcima kako bi osnovali obitelj. Uslijed aktivističkih pokreta i zagovaranja LGBTQIA+ zajednice, istospolne obitelji postaju sve više društveno prihvaćene pri čemu se i opseg njihovih prava povećava. To sa sobom nosi pozitivne promjene u pogledu ostvarivanja različitih prava, pa tako i prava na pristup nekom od načina zasnivanja obitelji (Moore i Stambolis-Ruhstorfer, 2013.). Istraživanjima se došlo do spoznaje o četiri osnovna načina zasnivanja istospolne obitelji, odnosno ostvarivanja roditeljstva. Prvi, a ujedno i najučestaliji, predstavlja prethodni heteroseksualni odnos. Nakon toga slijedi postupak posvojenja, zatim postupak medicinski potpomognute oplodnje i naposljetku zasnivanje istospolne obitelji s partnerom koji ima dijete zahvaljujući jednom od prethodna tri načina (Telingator i Patterson 2008., prema Moore i Stambolis-Ruhstorfer, 2013.).

U nastavku se ukratko prikazuje kojim je postupcima Hrvatska istospolnim partnerima omogućila osnivanje istospolnih obitelji:

1. Roditeljska skrb od strane životnog partnera i partner roditelj

Kao što je bilo ranije rečeno, jedan od načina osnivanja istospolnih obitelji je ulazak u odnos, brak ili, u slučaju Hrvatske, životno partnerstvo s osobom koja zahvaljujući prethodnom heteroseksualnom odnosu ima dijete (Jančić i sur., 2019.). Zakonom o životnom partnerstvu osoba istog spola prepoznata je važnost reguliranja roditeljske, odnosno partnerske skrbi koja je ostvarena korištenjem ovog, ali i drugih načina zasnivanja istospolne obitelji (Kutleša i Škvorc, 2016.). Sadržaj **roditeljske srbi** definira Obiteljski zakon koji navodi da ju čine „...*odgovornosti, dužnosti i prava roditelja, u svrhu zaštite i promicanja djetetovih osobnih i imovinskih prava te*

dobrobiti...“ (Obiteljski zakon, NN 103/2015, 98/2019, 47/2020., čl. 91, st. 1). Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola taj skup odgovornosti proširio i na osobu koja nije roditelj djeteta, već životni partner jednog od roditelja (Kutleša i Škvorc, 2016.). Njime je predviđeno da:

(1) *...životni partner roditelja djeteta ima pravo ostvarivati roditeljsku skrb o djetetu, odnosno sadržaje roditeljske skrbi zajedno s roditeljima ili umjesto roditelja temeljem odluke suda...* i da (2) *oba roditelja zajednički ili roditelj koji samostalno ostvaruje roditeljsku skrb o djetetu u cijelosti, mogu ostvarivanje roditeljske skrbi o djetetu djelomično ili u cijelosti privremeno povjeriti životnom partneru ako ispunjava pretpostavke za skrbnika propisane posebnim zakonom kojim se uređuju obiteljski odnosi. (Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/2014., 98/2019., čl.40, st. 1 i 2).*

Zakonom je također predviđeno i da životni partneri jednog od roditelja mogu ostvarivati roditeljsku skrb o djetetu i kroz institut **partnerske skrbi** koji predstavlja:

...oblik skrbi za maloljetno dijete koju može pružiti životni partner nakon smrti životnog partnera roditelja djeteta, a iznimno i za života životnog partnera roditelja djeteta, ako drugi roditelj nije poznat ili ako mu je oduzeta roditeljska skrb zbog zlostavljanja djeteta. (Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/2014., 98/2019., čl. 44).

Po svom sadržaju institut partnerske skrbi poprilično je sličan institutu posvojenja djeteta bračnog druga (Kutleša i Škvorc, 2016.).

2. Udomljavanje i posvojenje

Ovi pojmovi se nerijetko izjednačavaju premda su dva zasebna instituta koja, na različite načine, predstavljaju zaštitu djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi. Udomiteljstvo se definira kao „...*oblik pružanja socijalne usluge smještaja djetetu ili odrasloj osobi koju pruža udomitelj sa svojom obitelji ili udomitelj koji živi sam...*“ (Zakon o udomiteljstvu, NN 115/2018, 18/2022., čl.9, st.1). Posvojenje se definira kao „...*poseban oblik obiteljsko-pravnog zbrinjavanja i zaštite djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi kojim se stvara trajni odnos roditelja i djeteta.*“ (Obiteljski zakon, NN 103/2015, 98/2019, 47/2020., čl.180, st.1). Prema tome, razlika između ova dva instituta je u tome da udomiteljstvo predstavlja

privremenu, a posvojenje trajnu skrb koja se u pogledu roditeljskih pravnih obveza izjednačava s biološkom obitelji (Jelić, 2022.). Za Hrvatsku pravo istospolnih partnera na pristup ovim institutima predstavlja novost i još uvijek nije u potpunosti zaživjelo, no zahvaljujući jednom paru životnih partnera koji su vodili iscrpnu borbu s hrvatskim pravnim sustavom i institucijama koje ga provode, put za zasnivanje istospolnih obitelji putem ovih instituta otvoren je i drugim hrvatskim istospolnim partnerima. Istaknuti dijelovi borbe su presude dvaju hrvatskih sudova (Kovačević Barišić, 2022.) o čemu će više biti rečeno kasnije u radu (vidi poglavlje 5).

3. Surogat majčinstvo i medicinski potpomognuta oplodnja

Surogat majčinstvo predstavlja kontroverzni način zasnivanja obitelji, kako za istospolne tako i za heteroseksualne parove. Dijeli se na komercijalno, koje pretpostavlja da uz same troškove nastale trudnoćom, žena bude dodatno plaćena za svoje, takoreći, usluge te altruistično koje pretpostavlja plaćanje samo trudnoćom nastalih troškova (Kaufman i sur., 2022.). Ostvaruje se kroz ugovor budućih roditelja i žene koja ima namjeru predati im dijete nakon njegova rođenja (Bergman i sur., 2010., prema Berkowitz, 2020.). Zbog psihičkih komplikacija za ženu koja dijete rađa, dobrobiti djeteta i obitelji koja je njegovim rođenjem stvorena te postojanja mogućnosti korištenja prisile nad ženama, ovaj je postupak u pravilu strogo zabranjen diljem svijeta (Deonandan i sur., 2012., prema Söderström-Anttila i sur., 2016.). Hrvatska je jedna od država koja zabranjuje surogat majčinstvo putem Zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji, a koji propisuje da je zabranjeno putem objave oglasa ili na druge načine tražiti ili nuditi usluge rađanja djeteta za druge osobe, odnosno uslugu zamjenskog majčinstva (Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji, NN 86/2012., čl. 31, st.1).

Medicinski potpomognuta oplodnja skup je postupaka koji se provode u slučaju neplodnosti, a obuhvaća postupke intrauterine inseminacije, izvantjelesne oplodnje i intracitoplazmatske injekcije spermija (Vaegter i sur, 2017., prema Jurić Vukelić, 2021.). Hrvatska pristup medicinski potpomognutoj oplodnji dozvoljava bračnim, izvanbračnim partnerima te ženama koje se ne nalaze u partnerskoj vezi, dok su žene u istospolnim odnosima po Zakonu o medicinski potpomognutoj oplodnji isključene (Juras, 2013., prema Vučković Juroš, 2015.). Bez obzira na pravnu zabranu, nemoguće

je u potpunosti biti siguran u to da u Hrvatskoj ne postoje istospolne obitelji stvorene zahvaljujući ovim postupcima, a više o tome bit će rečeno u sljedećem odlomku.

4. Nadvladavanje zakonskih prepreka

Sagledavanjem činjenice da istospolne obitelji u Hrvatskoj postoje te da se njihov broj posljednjih godina povećava, postavlja se pitanje kako se osnivaju budući da su sudske odluke o pravu na pristup postupcima udomljavanja i posvojenja relativno nove i rezultati istih ne mogu biti vidljivi odmah, surogat majčinstvo je zabranjeno, a istospolnim ženskim parovima je zabranjen postupak medicinski potpomognute oplodnje. U skladu s ovim, dalo bi se zaključiti kako istospolne obitelji u Hrvatskoj postoje zahvaljujući isključivo prvom spomenutom načinu njihova zasnivanja, odnosno prethodnom heteroseksualnom odnosu, no to je pogrešan zaključak.

Kroz borbu za ravnopravnost istospolni su parovi ukazali na to kako se osnivaju obiteljske zajednice mimo zakonskih prepreka. Tako je recimo, vezano uz posvojenje, predsjednik udruge „Dugine obitelji“ istaknuo kako ženski istospolni parovi, ujedno i članice udruge, već godinama pristupaju postupku posvojenja pojedinačno i samostalno, ne navodeći svoju seksualnu orijentaciju, a zahvaljujući čemu nemaju problema sa sustavom socijalne skrbi, i posvajaju dijete. Nakon završenog postupka, posvojiteljica sklapa životno partnerstvo, a njena partnerica ravnopravno sudjeluje u roditeljskoj skrbi. Članovi njihove udruge su se ponekad i razvodili te samostalno pristupili postupku posvojenja, da bi nakon uspješno okončane procedure posvojenja ponovno sklopili životno partnerstvo (Dnevnik.hr, 2021.). Nadalje, premda je surogat majčinstvo zakonski zabranjeno u većini europskih država, inozemna iskustva pokazuju da se istospolni parovi koriste transnacionalnim surogat majčinstvom koje podrazumijeva traženje surogat majki unutar onih država koje dozvoljavaju taj postupak te potom reguliranje vlastitih roditeljskih prava i obveza unutar države prebivališta (Kaufman i sur., 2022.), a za pretpostaviti je da se i hrvatski istospolni parovi koriste ovom praksom. Uz to, sve se više ostvaruje suradnja između muških istospolnih parova i žena (većinom lezbijke koje se ne nalaze u partnerskoj vezi) čime nastaju tzv. „dugine obitelji“, a u teoriji predstavljaju altruistično surogat majčinstvo (Nebeling Petersen, 2018.). Naposljetku, mnogi hrvatski istospolni ženski parovi nadilaze zakonsku zabranu korištenja medicinski potpomognute oplodnje odlaskom u

one države u kojima to pravo mogu ostvariti ili se pak koriste drugim alternativnim postupcima poput inseminacije kod kuće. U ovakvim slučajevima roditelj koji rađa dijete u državnim ustanovama izjavljuje da je drugi roditelj nepoznat, čime se otvara put ka partnerskom skrbništvu (Kaufman i sur., 2022.).

2.2. Istospolne obitelji i pristup socijalnim (roditeljskim) pravima

Kao što je bilo rečeno ranije u tekstu, danas uočavamo sve veće priznavanje prava istospolnih partnera, od prava na sklapanje životnog partnerstva do najnovijih prava na udomljavanje i posvajanje djece, no samu mogućnost udomljavanja i posvajanja djece vrlo često ne prati jednak pristup socijalnim, a ponajprije roditeljskim pravima poput, primjerice, roditeljskih dopusta (vidi npr. Kaufmann i sur., 2022.). Naime, roditeljska prava za istospolne roditelje još uvijek nisu u potpunosti jasno razrađena čak i u onim zemljama koje već neko vrijeme omogućavaju posvajanje djece (Murphy i sur., 2021., prema Kaufman i sur., 2022.). Tome je posebice tako jer su propisi u području roditeljskih dopusta često pisani iz perspektive heteroseksualnih parova (Dobrotić, 2023.), što vrlo lako dovodi do pravnih praznina te time i nejednakosti u pristupu pravima za istospolne obitelji. Tako je kod istospolnih parova česti slučaj da se pravo na ovaj dopust razlikuje po spolu (istospolne žene naspram istospolnih muškaraca). Primjerice, pojedine države stavljaju snažan naglasak na roditeljski dopust, dok istovremeno ne reguliraju specifičnosti istospolnih obitelji, što dovodi do kraćeg roditeljskog dopusta za istospolne muške parove (Wong i sur., 2020., prema Kaufman i sur., 2022.).

Istraživanje provedeno nad 34 OECD zemlje pokazuje da od 33 zemlje koje omogućuju plaćeni dopust, njih 19 istospolnim ženskim parovima omogućuje dopust u jednakom trajanju kao i heteroseksualnim parovima. Nadalje, od tih 19 država, njih 16 jamči prava partnerica ili prava roditelja bez obzira na spol, dok dvije (Austrija i Slovačka) koriste rodno restriktivne politike kojima zabranjuju dijeljenje dopusta između dvije majke. Švicarska predstavlja jedinu državu u kojoj je jednako trajanje plaćenog dopusta za istospolne ženske partnerice omogućeno samo zbog nepostojanja očinskog plaćenog dopusta. U 14 zemalja OECD-a trajanje dopusta za istospolne ženske partnerice kraće je nego za heteroseksualne parove, a razlog tome su rodno restriktivne politike koje ograničavaju očinske dopuste. Nasuprot tome, od 33 zemlje

koje omogućuju plaćeni dopust samo njih 4 muškim istospolnim parovima omogućuje dopust u jednakom trajanju kao i heteroseksualnim parovima (Australija, Novi Zeland, Island i Švedska). U preostalih 29 država, muški istospolni parovi imaju kraće trajanje dopusta, dok u tri države (Turska, Švicarska i Izrael) nemaju pravo na naknadu plaće. Izrael i Turska plaćeni dopust omogućavaju samo supružniku majke, a u Švicarskoj ne postoje nacionalne politike za očeve u istospolnom partnerstvu (Wong i sur., 2020.).

U svakom slučaju, neširenje politika plaćenog dopusta – a i drugih prava iz sfere obitelji koja su do sada gotovo neistražena – na istospolne parove dovodi do negativnih posljedica i za roditelja i za dijete. Primjerice, povećava se rizik od siromaštva, na što je važno ukazati, jer već unaprijed postoji veća vjerojatnost da će istospolni partneri biti u nepovoljnijem ekonomskom položaju od heteroseksualnih (Badgett i sur., 2013., prema Wong i sur., 2020.). Upravo im je zbog toga, uz samo priznavanje te omogućavanje osnivanja obitelji, potrebno omogućiti i adekvatan pristup različitim socijalnim pravima, a posebice roditeljskim pravima.

Gledano iz konteksta Hrvatske, ona je još uvijek u situaciji gdje se ponajprije radi na normalizaciji i većoj prihvaćenosti istospolnih obitelji te općenito stvaranju okvira za zasnivanje obitelji te se stoga i sam rad detaljnije fokusira upravo na taj aspekt. Važnu ulogu u samom procesu zagovaranja boljeg položaja istospolnih obitelji imaju čimbenici poput zagovaračkog potencijala organizacija civilnog društva, odnosno udruga, političkih stranaka na vlasti, ali i međunarodnih aktera, ponajprije EU, gdje važnu ulogu onda igra i sam proces europeizacije. Potonji se čimbenici detaljnije raspravljaju u nastavku.

3. Akteri ključni za poboljšanje položaja istospolnih obitelji

Ovo će poglavlje ukazati na tri aktera ključna za poboljšanje položaja i povećanje opsega prava istospolnih obitelji, čiji je utjecaj vidljiv diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj. Njihov konkretan utjecaj na položaj istospolnih obitelji u Hrvatskoj bit će opisan u narednom poglavlju (vidi poglavlje 4.2.)

3.1. Uloga zagovaračkih mreža: važnost udruga

Kada govorimo o zagovaračkim mrežama te općenito zagovaranju boljih prava LGBTQIA+ osoba, u hrvatskom kontekstu u pravilu govorimo o udrugama. Udruge su nevladine organizacije čiji je cilj i smisao promicanje društvenih, političkih i gospodarskih promjena, napretka i razvoja, a uz to i pružanje pomoći i podrške svim članovima društva kojima je to potrebno. Po svojoj prirodi spadaju u treći sektor društvenih institucija. Prvi sektor predstavljaju vlada i javnopolitičke organizacije, drugi sektor sve organizacije koje imaju profitno poslovanje, a treći čine sve one organizacije čije je ponašanje neprofitno, volontersko, usmjereno na društvene promjene te se ne nalazi pod utjecajem vlade (Lewis i sur., 2020.), a uz to nikad nasilno ili kriminalno (Willetts, 2002.). Ova obilježja neprofitnih organizacija ponekad mogu biti zamućena njihovim djelovanjem i aktivnostima pa se tako poneka udruga može povezati s političkim programom određene stranke, poneke udruge znaju stvoriti profit zahvaljujući komercijalnim aktivnostima, a poneke svoje djelovanje ostvaruju kroz nasilne političke proteste, no generalni je zaključak da se neprofitne organizacije ne smiju smatrati političkom strankom ili dijelom vladine birokracije, privatnom ili pak kriminalnom organizacijom (Willetts, 2002.).

Područje i način djelovanja udruga opisuje se kroz tri uloge: implementator, partner i katalizator (Lewis, 2013., prema Lewis, 2020.). Ulogu implementatora udruge izvršavaju kroz aktivnost mobilizacije resursa za pružanje dobra i usluga onima kojima je to potrebno, pri čemu su pokrivena različita područja poput pružanja zdravstvene pomoći (npr. hitne i krizne situacije), zadovoljavanje fizičkih (npr. osiguravanje hrane i toplog prostora) i sociopsiholoških (npr. savjetovanje) potreba. Druga uloga je ona u kojoj udruge predstavljaju partnere i rijetko kada djeluju same. Partneri mogu biti svima koji su dio institucionalnog krajolika poput, primjerice, vladi, privatnom sektoru, donatorima i ostalim neprofitnim organizacijama. Najčešće se radi o partnerstvu između dvije udruge koje žele ostvariti jedan ili više projekata. Treća uloga, ujedno i najznačajnija za pisanje ovog rada, jest uloga katalizatora. Ulogu katalizatora izvršavaju sve one udruge koje su aktivne u području donošenja ili ostvarivanja određenih društvenih promjena. Udruge inoviraju nova rješenja za već postojeće probleme i o istima nastoje obavijestiti pojedince, grupe ili zajednice kojima su takva rješenja korisna pa tako i zagovaraju te promjene spram vlada, privatnog

sektora, donatora i dr. Primjeri ostvarivanja te uloge su društvene mobilizacije, masovna organiziranja, lobiranje, zagovaranje, širenje istraživanja o različitim područjima, rad na osnaživanju članova zajednice, pokušaji utjecaja na pravnu regulativu i političke procese. Većinom udruge predstavljaju aktere koji imaju sve tri uloge i kombiniraju ih na različite načine (Lewis i sur., 2020.). Tako bi konkretno udruge koja se bavi problemima pravne regulative istospolnih obitelji te njihova pristupa temeljnim (socijalnim) pravima primarno izvršavala ulogu katalizatora, dok bi ulogu implementatora izvršavala popratnim aktivnostima poput tjednih grupnih savjetovanja s članovima udruge, a ulogu partnera u organiziranju prosvjeda s drugim udrugama.

Europeizacija (više općenito o europeizaciji u poglavlju 3.3.) je ostvarila velik utjecaj na djelovanje LGBTQIA+ udruge. Periodi socijalnih mobilizacija prije pristupanja u EU obilježeni su interakcijom socijalnog pokreta s političkom strukturom pojedine države, dok je period nakon pristupanja obilježen pokušajima iskorištavanja novog (europskog) političkog konteksta (Marks i McAdam, 1998., prema Paternotte, 2016.). Pri tome, za snažniji razvoj udruge nakon pristupanja nije dovoljno identificiranje i iskorištavanje novih političkih prilika, već i stvaranje želje za uključivanjem u EU, a EU je u tom svijetlu viđena i kao meta socijalnih mobilizacija i kao osnova za njihovu europeizaciju. Europeizacija socijalnih mobilizacija i udruge ponajprije se ostvaruje kroz osiguravanje lakšeg pristupa tijelima, institucijama i procesima EU-a, kao i kroz osiguravanje institucionalne podrške (Monforte, 2010., prema Paternotte, 2016.).

Europeizacija socijalnih mobilizacija vidljiva je i u Hrvatskoj gdje se LGBTQIA+ aktivizam osnažio nakon što je Hrvatska započela pregovore s EU. Taj je period obilježen pojačanim građanskim slobodama i sve većom demokratskom otvorenosti koji su bili plodno tlo za udruživanje pojedinaca i njihovo mobiliziranje oko tema pravnog i društvenog priznavanja LGBTQIA+ zajednice (Vasilev, 2016.). LGBTQIA+ udruge su pratile rad EU-a, pogotovo po pitanju okvira ljudskih prava te su njihove aktivnosti sve više počele biti usmjerene institucijama EU-a, internacionalnim agencijama koje su im osiguravale financijsku potporu te nacionalnim vladama (Ayoub i Paternotte, 2014., prema Vučković Juroš i sur., 2020.), za razliku od dotadašnjeg usmjeravanja aktivnosti prema vlastitim članovima i stanovništvu općenito (Vučković Juroš i sur., 2020.).

U Hrvatskoj danas postoji mnoštvo LGBTQIA+ udruga koje svojim dugogodišnjim aktivizmom zagovaraju promjene u pristupu (socijalnim) pravima te smanjuju diskriminaciju, povećavaju javnu svijest, pružaju podršku i općenito poboljšavaju pravni i društveni položaj svojih članova, točnije svih pripadnika LGBTQIA+ zajednice, a samim time i istospolnih obitelji. Polazeći od tog okvira, ovaj će se rad osvrnuti na povijesni i trenutni prikaz aktivizma LGBTQIA+ udruga u Hrvatskoj, posebice u kontekstu razvoja boljih prava istospolnih obitelji.

3.2. Uloga donositelja odluka: važnost političkih stranaka

Pojam politike je višedimenzionalan i upravo zbog toga sadrži na stotine definicija. Od svojih začetaka politika je zauzimala važno mjesto u društvenom životu, a današnje društvene zajednice ne mogu postojati bez nje. Najšira definicija politike je ona koja politiku shvaća kao djelatnost pomoću koje članovi zajednice stvaraju, održavaju i mijenjaju pravila po kojima žive (Heywood, 2004., prema Kuka, 2018.). Kada govorimo o njezinim dimenzijama potrebno je naglasiti da hrvatski jezik ne sadrži termine za njihovo objašnjavanje, stoga se objašnjavanje političkih dimenzija vrši putem tri engleska termina- *politics, polity i policy*. *Politics* (eng.) se odnosi na interese političkih aktera (prvenstveno političkih stranaka) za osvajanje moći i vlasti, odnosno upravljanje institucijama političkog sustava, pri čemu je ta borba za moć obilježena sukobima s opozicijom. *Polity* (eng) se odnosi na institucionalnu dimenziju, točnije na sva pravila, procedure i institucije uključene u politički sustav. *Policy* (eng.) se odnosi na konkretan sadržaj političkog odlučivanja, pri čemu se u svojoj naravi zapravo odnosi na hrvatski termin javnih politika (Petak, 2007., prema Miošić i sur., 2014.). Uzimajući u obzir da je danas nemoguće uspostaviti društvenu zajednicu (državu) bez politike, moguće ju je zbog toga definirati i kao obavljanje javnih poslova jer su državne institucije (poput vlade, sudova, policije...) takoreći zaslužene za organiziranje života zajednice (Heywood, 2004., prema Kuka, 2018.).

Javne politike odlučuju o zajedničkim poslovima i utječu na rješavanje zajedničkih problema, točnije onih koji pogađaju mnoge ili sve članove zajednice i koji se mogu riješiti samo kolektivnim djelovanjem. Javne politike osmišljavaju oni koji vode državu, pri čemu javne politike koje oni zagovaraju i u konačnici uvode prikazuju njihovu težnju smjera kretanja države za vrijeme njihove vladavine. Iz toga se

zaključuje kako javne politike, točnije njihovi ciljevi, utemeljuju legitimnost rada političkih stranaka i državnih institucija kojima one vladaju, a uz to služe i kao alat demokratske kontrole vlasti (Petek, 2022.). Kada govorimo o političkim strankama i njihovom doprinosu razvoju pojedinih javnih politika, čime će se ovaj rad u konačnici baviti, potrebno je, uz ulogu utjecaja na sam proces donošenja javnih politika, navesti i njihove ostale uloge koje također imaju utjecaj na položaj istospolnih obiteljskih zajednica. Najvažnija od njih je uloga donositelja zakona koju članovi različitih političkih opcija obnašaju putem funkcije saborskih zastupnika, a slijede ju uloga ojačavanja političke svijesti i participacije kod građana, donositelja odluka i drugih aktera (Corbett, 2014.).

Istraživanja su pokazala kako političke stranke nerijetko ostvaruju velik utjecaj na prava i položaj istospolnih obitelji, a u zemljama srednje i istočne Europe taj je utjecaj nerijetko i negativan (vidi npr. Vučković Juroš i sur., 2020.). Pri tome i sama društvena okolina utječe na političku strukturu pojedine države. Naime, prisutnost društvenih pokreta, a pogotovo onih koji se tiču seksualnosti, rase, spola i roda, može uvelike promijeniti (negativno) javno mnijenje (Banaszak i Ondercin 2016., prema Ayoub i sur., 2021) te time i političku „klimu“ i same politike (Fetner, 2016., prema Ayoub i sur., 2021.). U onim društvima u kojima seksualne manjine nisu uopće ili snažno organizirane, državni akteri i njihovi saveznici imaju veći izbor hoće li svoje aktivnosti usmjeriti prema položaju seksualnih manjina ili ne (Bosia, 2014.). Uz to, postojanje homofobije i jakog nacionalizma u društvu također može predstavljati plodno tlo za razvoj konzervativnih političkih pokreta koji će se okupljati protiv LGBTQIA+ aktivista i samim time dovesti do jačanja homofobnih stavova (Swimelar, 2020., prema Ayoub i sur., 2021.).

Za zemlje srednje i istočne Europe karakteristični su heteronormativni standardi (Moose, 1988., prema Vučković Juroš i sur., 2020.) pa ne čudi da se u njima seksualnost često koristila kao sredstvo isključivanja pojedine manjine iz nacionalnih ili društveno političkih zajednica. Polazište tih heteronormativnih standarda su vjerska stajališta povezana s moralnim argumentima o homoseksualnosti kao prijetnji pojedinom narodu (Sremac i Ganzevoort 2015., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). U skladu s tim, uz LGBTQIA+ politike u 21. stoljeću nadovezuje se pojam političke homofobije (Weiss i Bosia, 2013., prema Ayoub i sur., 2021.). Politička homofobija

predstavlja političku strategiju koja se koriste u više država i smatra se svrhovitom strategijom kroz koju državni akteri seksualne manjine koriste kao „žrtveno janje“ u procesima izgradnje ili smanjenja države (Wiess i Bosia, 2014., prema Sleptcov, 2018.).

Političko iskustvo, pogotovo ono u zemljama srednje i istočne Europe, pokazalo je da napad na homoseksualnost i općenito LGBTQIA+ zajednicu može biti korisna strategija za diskreditiranje protivnika i jačanje potpore među biračima koji dijele iste ili slične vrijednosti (Rohrchrneider i Whitefield, 2012., prema Mole, 2016.), a taj će napad prema seksualnim manjinama najčešće koristiti nacionalističke stranke² kada osjete ugroženost vlastitog političkog položaja. Taktike kojima se koriste su, primjerice, prikazivanje seksualnih manjina državnim neprijateljima ili pak povezivanje homoseksualnosti sa zapadnim vrijednostima koje su prisilno uvezene u državu (Mole, 2016.). Tako pojedini politički akteri u Latviji, državi članici, tvrde kako se homoseksualnost u njihovom stanovništvu pojavila tek nakon ulaska u EU (The Guardian, 2007., prema Mole, 2016.), a ujedno su je smatrali i etničkom i demografskom prijetnjom (Stukuls, 1999., prema Mole, 2016.). U Srbiji, državi kandidatkinji, politički akteri homoseksualnost koriste kao sredstvo razlikovanja političara na „prijatelje“ i „neprijatelje“, pri čemu su neprijatelji opet oni koji se zalažu za prava LGBTQIA+ zajednice, ali uz to i svi oni koji podržavaju zapadnjačke reforme općenito (Pavasović i sur., 2015., prema Mole, 2016.). U Hrvatskoj se politička homofobija najviše osjetila s pojavom antirodnh pokreta, ponajprije tijekom nacionalnog referenduma o braku 2013. godine kada se politička stranka HDZ pozivala na tradiciju, vjeru i očuvanje hrvatskog naroda (24 sata, 2013., prema Vučković Juroš i sur., 2020.).

² Autor Mole (2016) iskoristio je termin nacionalističkih stranki, ali uzimajući u obzir da su današnje granice određivanja stranke kao nacionalističke mutne, daljnjom analizom sam utvrdila da se radi o strankama koje spadaju u desno i radikalno desno orijentirane političke stranke. U latvijskim politikama već dugi niz godina dominiraju desno orijentirane političke koalicije, koje su još početkom razvijanja postkomunističke Latvije homoseksualnost vidjele kao prijetnju latvijskom narodu i stoga svojim djelovanjem nastojale nametnuti heteroseksualne standarde kao normu, a homoseksualnost prezentirati kao nešto ne-latvijsko (Waitt, 2005., prema Mole, 2011.). Slična situacija je i u Srbiji u kojoj od 2000-tih godina proeuropske vlade ne mogu samostalno formirati vladu već se spajaju sa desno orijentiranim strankama koje imaju negativan stav o homoseksualnosti (Petković, 2015.), odnosno koje homoseksualnost vide kao prijetnju srpskoj naciji (Swimelar, 2019.).

Dakle, utjecaj političkih stranaka na prava i položaj istospolnih obitelji je neminovan. Stoga će ovaj rad, kasnije kada se raspravlja razvoj prava LGBTQIA+ osoba i istospolnih obitelji u Hrvatskoj, prikazati utjecaj hrvatskih političkih stranki, s time da treba voditi računa o tome da se on raspravlja u kontekstu povijesno prisutnih, ali i trenutnih političkih struktura na prava i položaj istospolnih obitelji u Hrvatskoj.

3.3. Mehanizmi utjecaja europeizacije na zaštitu prava istospolnih obitelji u državama članicama

Pojam europeizacije nerijetko se izjednačava s pojmom politike uvjetovanja, a oba su izrazito povezana sa širenjem EU-a. Politika uvjetovanja stvorena je kroz proces proširenja EU-a kojeg odlikuju velike političke i pravne izmjene u državama kandidatkinjama, odnosno, onima koje žele pristupiti zajednici, a zbog samih uvjeta pristupa istoj. Uvjeti pristupa za države kandidatkinje znače usvajanje *acquis communautaire* (pravne stečevine) EU-a, ali i njenih brojnih načela i normi u bitnim područjima poput demokracije i vladavine prava. Samim time države kandidatkinje razlikuju se od „starih“ članica jer tijekom njihovog pristupanja EU ona nije imala jurisdikciju nad mnogim od tih područja (Sedelmeier, 2011., prema Zhelyazkova i sur., 2018.).

U istraživačkom smislu, europeizacija se najopćenitije govoreći odnosi na integracijske procese EU-a i njihov učinak na države članice, kao i na one koje to žele postati (Bache, 2008., prema Trnski, 2015.). Integracijski procesi provode se kroz mijenjanje nacionalnih politika, točnije postupni proces ponovnog usklađivanja smjera i oblika nacionalnih politika na način kojim politička i ekonomska dinamika EU-a postaju dijelom nacionalne politike (Ladrech, 1994., prema Trnski, 2015.). Iz definicije se može zaključiti kako EU politiku uvjetovanja provodi kroz proces europeizacije, za kojeg neki autori smatraju da je širi i ne nužno izravno povezan sa prostorom EU-a (Trnski, 2015.). Neovisno o tome, europeizacija podrazumijeva pravne, političke i društvene promjene u državama članicama, kandidatkinjama, kao i onima koje predstavljaju potencijalne kandidatkinje. Europeizacijom se usvajaju politike, norme, standardi i ukupna pravna stečevina EU-a vezana i uz LGBTQIA+ zajednicu. Tako je recimo zabrana diskriminacije najčešće stavka *acquisa*

(Schwellnus, 2005., prema Čemažar i Mikulin, 2017.), a zaštita seksualnih manjina postavljena je kao uvjet ulaska u zajednicu (Swimelar, 2017.).

Za usvajanje pravila, normi, standarda i pravne stečevine potrebno je shvatiti snagu, odnosno pravni status zahtjeva EU-a te razmišljati kako je isto moguće primijeniti unutar države. Promjene na nacionalnim razinama ostvarit će se kada postoje neusklađenosti između države članice i EU-a, a što rezultira neophodnim adaptacijskim pritiskom od strane EU-a (Rise i sur., 2001., prema Trnski, 2015.). Utjecaj europeizacije promatra se s dvije razine od kojih se prva odnosi na mijenjanje domaćih zakonodavnih i institucionalnih instrumenata, a druga na mijenjanje tzv. mekih mehanizama i praksi, ali i svijesti donositelja odluka o samom postojanju pojedinog socijalnog rizika i potrebi adresiranja istog (Stubbs i Zrinščak, 2012.). U svakom slučaju EU i njezine institucije predstavljaju jednu od razina legitimizacije pojedinih pitanja, političke i društvene kreatore, a za poneke zemlje i „prijetnju“ domaćim društvenim vrijednostima i interesima (Neumayer, 2006., prema Forest, 2018.).

Slijedom toga, a i zbog važnosti javnopolitičkog okvira koji postoji na području zaštite LGBTQIA+ osoba na razini EU-a, u nastavku se detaljnije raspravljaju mehanizmi putem kojih dolazi do europeizacije nacionalnih javnopolitičkih okvira, a potom se u analizi razvoja hrvatskog sustava u tom svjetlu raspravljaju i promjene nastale u Hrvatskoj, posebice one koje su vezane uz istospolne obitelji.

Utjecaj europeizacije varira ovisno o području javnih politika. Intimno građanstvo (eng. *intimate citizenship*), koje se odnosi na slobodu, pravo i autonomiju pojedinca u kreiranju privatnog života, uključujući seksualni identitet i orijentaciju mali je dio velikog broja pravne stečevine EU-a o rodnoj ravnopravnosti i njezinih antidiskriminacijskih odredbi formiranih u direktive, preporuke, rezolucije i ostale dokumente za regulaciju LGBTQIA+ prava (De Waele i Van der Vleuten 2011., prema Forest, 2018.). Početak stvaranja pravne stečevine EU-a vezane uz LGBTQIA+ prava predstavlja 1981. godina kada je Europski sud za ljudska prava Ujedinjenom Kraljevstvu nametnuo obvezu dekriminalizacije istospolnih odnosa u Sjevernoj Irskoj, a tada je i Vijeće Europe u svojim preporukama započelo sa zagovaranjem LGBTQIA+ prava. Daljnje akcije bile su usmjerene ugrađivanju tih prava u direktive

i ugovore, počevši od Ugovora iz Amsterdama (1999.), a koji kao zaštićenu kategoriju diskriminacije navodi seksualnu orijentaciju, pa do Direktive 2000/78 koja zabranjuje diskriminaciju po seksualnoj orijentaciji pri zapošljavanju (Swimelar, 2019.).

Bitna je i Povelja o temeljnim pravima Europske Unije čiji članak 9. navodi da prava na brak i osnivanje obitelji moraju biti zajamčena nacionalnim zakonima, a uzimajući u obzir da taj članak ne sadrži izričitu izriječku „muškarac i žena“, zaključuje se kako na razini EU-a ne postoji prepreka za priznavanje istospolnih brakova i/ili odnosa (Barić i Vincan, 2013., prema Petrašević i sur., 2017.). Članak 21. iste Povelje također zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju na osnovi spolne/seksualne orijentacije (Povelja o temeljnim pravima Europske Unije, prema Petrašević i sur., 2017.). Nadalje, nailazimo i na članak 19. Ugovora o funkcioniranju EU-a koji je izričito važan za zaštitu LGBTQIA+ prava u kontekstu zapošljavanja te Direktivu Europskog Vijeća 2003/86 koja regulira pitanje prava na spajanje obitelji građana trećih zemalja koji legalno borave u prostorima država članica i Direktivu 2004/58 koja regulira prava obitelji na slobodu preseljenja u druge države članice (Petrašević i sur., 2017.).

Uz ugovore, povelje i direktive, bitne su i rezolucije i preporuke od kojih je potrebno izdvojiti Rezoluciju Europskog parlamenta EU-a protiv homofobije i diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta (2013/2183), Rezoluciju Europskog parlamenta o homofobiji u Europi (P6_TA(2006)0018) te Preporuke CM/Rec(2010)5 Odbora ministara/ministrica Vijeća Europe o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Ljubičić, 2015.). Uz prethodno navedene dokumente izrazito je bitan i utjecaj prakse Suda EU-a čije presude postaju normama za države članice i nerijetko proširuju opseg prava LGBTQIA+ osoba više od onoga što su države članice imale u planu (De Waele i Van der Vleuten 2011., prema Forest, 2018.). Direktive i presude Suda EU-a predstavljaju prvu razinu utjecaja europeizacije, točnije dovode do institucionalnih i zakonodavnih promjena. Druga razina utjecaja, točnije mijenjanje mekih instrumenata i praksi vidljiva je kako u promjeni svijesti donositelja odluka, tako i u poboljšanju rada LGBTQIA+ udruga koje zahvaljujući politikama EU-a te pomoći u financiranju mogu mijenjati svoje prakse, programe, metode, strateške okvire i akcije (Forest, 2006., prema Forest, 2018.).

Dakle, prethodno navedeni ugovori, povelje, direktive, rezolucije, preporuke i sudske presude dio su sveukupne pravne stečevine EU-a koja predstavlja specifične standarde i uvjete koje države kandidatkinje i potencijalne kandidatkinje moraju usvojiti u svoj pravni i institucionalni sustav (Swimelar, 2019.). Za relativno nove države kandidatkinje kao sve istaknutiji uvjet ulaska ističe se „gay tolerancija“, koji nije dovoljno zadovoljiti samo prije ulaska u EU, već je na njemu potrebno kontinuirano raditi te povećavati toleranciju društva jer taj uvjet redovito ulazi u izvješća Europske komisije o napretku država članica i EU-a općenito (Bilić, 2016.). Dakle, nakon implementacije normi i standarda, na državama je članicama da kontinuirano nastave izvršavati institucionalne prilagodbe koje osiguravaju provođenje prava u praksi.

Bez obzira na to što su u svim državama članicama istospolne zajednice pravno priznate, EU i dalje vodi brojne rasprave o poboljšanju prava LGBTQIA+ zajednice, a samim time i istospolnih obitelji, i svom utjecaju na države članice. S obzirom na to da je uređenje obiteljskog prava, kojem pripadaju istospolne obitelji, ostavljeno primarno u nadležnosti zakonodavca pojedine države članice, EU nema ovlasti tražiti reguliranje istospolnih brakova svojim članicama (Petrašević i sur., 2017.). No, činjenica jest, da unutar svojih propisa traži da se pojedina socijalna prava na jednak način odnose i na seksualne manjine (npr. pravo pristupa roditeljskim dopustima propisano u okviru Work-Life Balance direktive; Direktiva o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i pružatelja skrbi; EUR-Lex, 2019.). U kontekstu zajednice država ovakvo uređenje može biti podosta konfuzno jer svaka članica istospolne zajednice/brak uređuje na svoj način pri čemu dolazi do kolizije zakonodavstava, sudskih i administrativnih praksi država članica i u konačnici do različite zaštite prava istospolnih obitelji (Petrašević i sur., 2017.).

Premda su europeizacija i s njom povezana politika uvjetovanja ostvarile ogroman napredak u poboljšanju položaja LGBTQIA+ zajednice diljem Europe, činjenica jest da nije sve tako bajno. Naime, dok europeizacija igra važnu ulogu u raspravama o intimnom građanstvu diljem Europe, a pogotovo u zemljama srednje i istočne Europe, njezin krajnji učinak ovisi o institucionalnom uređenju države nakon prijelaza u demokratsko uređenje, prirodi i snazi društvenih i javnopolitičkih aktera mobiliziranih oko teme intimnog građanstva, snazi pritiska europskih institucija i mogućnosti prilagodbe te domaćim javnopolitičkim raspravama koje su općenitije od intimnog

građanstva (tj. ulaze u područje obiteljske, socijalne, zdravstvene, antidiskriminacijske i drugih politika; Forest, 2018.). Upravo zbog toga Bilić (2016.) navodi kako pozitivan učinak europeizacije i politike uvjetovanja može biti samo prividan. Autor objašnjava kako snažna politika uvjetovanosti ne mora nužno dovesti do šireg društvenog prihvaćanja nenormativnih spolnih i seksualnih identifikacija, a ako i dovede do toga, naglašava da ne postoji linearan put kojeg države slijede, pogotovo ako se radi o državama istočne Europe. Kao primjere takvih država navodi Poljsku, Mađarsku i Litvu koje su nakon pristupanja imale izrazito homofoban „povratni udar“. Hrvatska je bila slična njima (detaljnije u Vučković Juroš i sur., 2020.). Naime, spadala je u države kandidatkinje koje su bile podvrgnute strožim uvjetima vezanima uz zaštitu prava LGBTQIA+ u razdoblju prije pristupanja, a samo četiri mjeseca nakon pristupanja uslijedila je homofobna mobilizacija, točnije nacionalni referendum čiji je ishod bila dopuna Ustava RH prema kojoj je brak životna zajednica muškarca i žene, a čime je efektivno zabranjen istospolni brak (Bilić, 2016.; usp. Vučković Juroš i sur., 2020.).

4. Položaj istospolnih obitelji u Hrvatskoj: čimbenici razvoja prava LGBTQIA+ osoba i obitelji

Tablice 4.1. i 4.2. na sažet način prikazuju razvoj zakonodavstva te glavne elemente povećanja državne uloge u poboljšanju položaja LGBTQIA+ zajednice u hrvatskom društvu. Možemo vidjeti da su se konkretnije promjene počele ostvarivati tek nakon 2000. godine, počevši s razdobljem koje je okarakterizirano kako prvom lijevo-sredinskom vladom, tako i intenzivnijim procesima pridruživanja EU-u. Kao što će se ukazati kasnije, jedan od najvećih pokretača promjena svakako su bili pregovori o pristupanju i samo pristupanje u EU. Već je i iz samih tablica vidljivo kako su se konkretne promjene počele ostvarivati nakon 2003. godine kada je Hrvatska predala zahtjev za članstvo u EU. Proces pristupanja koji je uslijedio nakon toga sa sobom je povukao niz zakonodavnih i institucionalnih promjena u skladu sa potrebom prilagodbe pravnoj stečevini EU-a u pogledu ljudskih prava i pravosuđa (Swimelar, 2019.).

Tablica 4.1. Institucionalni i pravni razvoj vezan uz prava LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj

Institucionalni/pravni razvoj	Hrvatska
Legalizacija istospolnih aktivnosti	1977
Zakon o zabrani diskriminacije pri zapošljavanju	2003
Sveobuhvatni zakon protiv diskriminacije	2008
Zakon o govoru mržnje	2003
Zakon o zločinima iz mržnje	2006
Zakon o istospolnim zajednicama/životnom partnerstvu	2003/2014
Ustavna zabrana istospolnog braka	2013
Prisutnost otvorenog LGBTQIA+ političkog predstavnika	2013

Izvor: Swimelar (2019.), Jurčić i Dota (2023.).

Tablica 4.2. Razvoj uloge države u poboljšanju položaja LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj

Razvoj uloge države	Hrvatska
Program „policija u zajednici“	/
Program policijske obuke i obrazovanja	2013
Pristanak na održavanje povorke ponosa	2002
Održavanje povorke ponosa bez nasilnih događaja	2008/2009
Održavanje drugih ključnih LGBTQIA+ događaja, uz policijsku zaštitu	Da
Državne institucije sastavile izvješće o ukupnom položaju LGBTQIA+ zajednice	2006

Izvor: Swimelar (2019.), Jurčić i Dota (2023.).

Slijedom toga, razvoj se prava istospolnih obitelji u Hrvatskoj raspravlja kroz dva velika razdoblja počevši od socijalističkog razdoblja, točnije razdoblja prije europeizacije, kada dolazi do legalizacije istospolnih aktivnosti, pa preko europeizacije koju obilježavaju tri razvojne faze kako ih definira O'Dwyer (2012; vidi 4.2.).

4.1. Razdoblje prije pristupanja EU-u

4.1.1. Socijalističko razdoblje i prava LGBTQIA+ osoba

U socijalističkom razdoblju homoseksualnost se smatrala asocijalnim ponašanjem, a njeno javno iskazivanje predstavljalo je kazneno djelo. Prve javne rasprave o „normalnosti“ homoseksualnosti i regulaciji prava na seksualnu orijentaciju vodile su se u drugoj polovici 1970-ih (Forest, 2018.), a bile su posljedica sve jače mobilizacije homoseksualnih pokreta u SAD-u (Vučković Juroš, 2015.). Tadašnje rasprave bile su apstraktne prirode jer se i dalje nije pričalo o postojanju jugoslavenskih homoseksualaca, već općenito o postojanju i pravima homoseksualaca u svijetu (Vuletić, 2003., prema Vučković Juroš, 2015.). Rasprave su rezultirale time da je homoseksualnost dekriminalizirana 1977. godine (Forest, 2018.) Daljnje javne rasprave o pravima seksualnih manjina bile su šarolike, odnosno bavile su se pitanjima dekriminalizacije, depenalizacije, pravnog priznavanja istospolnih zajednica, izjednačavanja dobi mogućnosti davanja pristanka na seksualne odnose za heteroseksualne i homoseksualne osobe i zaštitom od homofobnih napada (Forest, 2018.). Posebno su značajne rasprave o položaju seksualnih manjina iz 1980-ih koje su utjecale na pokret jačanja jugoslavenskog civilnog društva (Vuletić, 2003., prema Vučković Juroš, 2015.).

Zahvaljujući sve češćim javnim raspravama, članovi LGBTQIA+ zajednice i njihovi saveznici mogli su se organizirati kako bi proširili opseg svojih prava, a samim time poboljšali i svoj položaj u društvu Slovenija je bila prva jugoslavenska zemlja koja je 1980-ih dozvolila registraciju lezbijskih i gej udruga (Kuhar, 2008., prema Forest, 2018.), s kojima su blisko surađivali brojni hrvatski aktivisti i zahvaljujući toj suradnji stvorene su osnove za razvoj lezbijskih i gej udruga u Hrvatskoj (Vuletić, 2003., prema Vučković Juroš, 2015.). Prelaskom na demokraciju poboljšale su se prilike za djelovanjem civilnog društva i LGBTQIA+ udruge počele su se širiti diljem Europe. Međutim, brzina njihovog razvoja i jačina njihovog djelovanja uvelike su ovisile o društvenim prilikama zemlje unutar koje nastaju, točnije protivljenju društva (Flam, 2001., prema Forest, 2018.). Hrvatska je jedna od zemalja u kojima se može vidjeti koliko društvo može utjecati na razvoj LGBTQIA+ udruga. Prve udruge počele su se pokretati nakon Domovinskog rata, no bile su gotovo pa neuočljive zahvaljujući

hrvatskoj političkoj kulturi stvorenoj nakon 1991. godine, a koja je domaću antidiskriminacijsku politiku ostavljala po strani, posebice u kontekstu sve snažnijeg izražavanja nacionalizma, a koji je legitimitet dobivao i od strane katoličke crkve te religijskih organizacija. Tako se proboj LGBTQIA+ udruga u hrvatskom društvu ostvario tek nakon 2002. godine, odnosno nakon početka službenih pregovora o pristupanju EU-u (Kuhar i Čeplak, 2016., prema Forest, 2018.).

4.1.2. Razvoj prava LGBTQIA+ osoba u 1990-ima

Hrvatska javnopolitička scena za vrijeme Domovinskog rata (1991-1995) i nakon njega bila je vođena desno orijentiranom strankom, točnije Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ) koja je od početka onemogućavala stavljanje bilo kakvih pitanja vezanih uz unaprjeđenje prava LGBTQIA+ zajednice na dnevni red (Dobrotić i sur., 2023.). Slijedom toga, tijekom 1990-ih nije se ostvarila nijedna javna politička rasprava na temu seksualnih manjina i homoseksualnosti, a napredak u osnutku i osnaživanju LGBTQIA+ prava koji je ostvaren u osamdesetima bio je obustavljen uslijed ratnih okolnosti koje su uz to dovele i do iskrivljenja tadašnjih pozitivnih trendova. Svoju ulogu u tome igra i već spomenuta desno-sredinska vlada koja uz nacionalizam i vjerske vrijednosti zagovara i jačanje tradicionalnih obitelji (Vučković Juroš, 2015.). Svojevrsan pomak od takvog usmjerenja vladajuće stranke vidljiv je u interesantnom iskazu tadašnjeg predsjednika F. Tuđmana 1990. godine: „*zabranjivali je ili priznavali, ona [homoseksualnost] je prisutna. S humanističkog gledišta, bolje je priznati i omogućiti da ona bude što nezamjetljivija*“ (Vuletić 2004., prema Vučković Juroš, 2015.:199). Ondašnje malobrojne rasprave okarakterizirane su aspektom moralnosti, točnije amoralnosti homoseksualnosti te prebacivanjem tih tema iz javne u privatnu sferu (Čemažar i Mikulin, 2017.).

Unatoč tome, kasne 1980-te te 1990-te predstavljaju početak razvitka LGBTQIA+ aktivizma u Hrvatskoj zahvaljujući činjenici da su se kroz to razdoblje osnovale dvije udruge. Prva od njih bila je lezbijska grupa osnovana u Zagrebu 1989. godine pod nazivom Lila inicijativa koja je prestala s radom naredne godine (Dobrović, 2007., prema Vuletić, 2013.). Zatim je 1992. godine osnovana LIGMA (lezbijska i gay muška akcija) čije je djelovanje bilo usmjereno promicanju interesa i prava hrvatskih homoseksualaca i lezbijski. Njihovo je osnivanje značajno i jer su naglašavali problem

izjašnjavanja vlastite seksualne orijentacije u tadašnjem hrvatskom društvu (Vuletić, 2013.). Ova se udruga, kao i ostale osnovane u ovom razdoblju oslanjala na međunarodnu financijsku podršku jer ju nisu mogli dobiti od strane domaće vlade. Naime, vladavina HDZ-a nije spriječila osnivanje tih udruga, no ujedno im nije osigurala financijske uvjete za rad jer prava homoseksualnih osoba nisu bila dijelom njihovog tadašnjeg političkog programa (Vuletić, 2013.). Bez obzira na to, LIGMA je predstavljala siguran prostor za sve LGBTQIA+ pripadnike te je uspjela organizirati nekoliko javnih predavanja na temu homoseksualnosti. Jedno od bitnijih predavanja bilo je političke naravi pod nazivom „Za koga će glasati hrvatski homoseksualci“, a održano je uoči parlamentarnih izbora 1995. godine. Predavanje je bitno jer su na njemu prisustvovali i lokalni oporbeni političari koji su pripadali liberalnim strankama (Jurčić, 2011.).

Budući da su se udruge osnovale neposredno prije i tijekom Domovinskog rata, kada su najvažnije javnopolitičke teme bile oslobođenje i samostalnost Hrvatske, njihov je aktivizam u pogledu političkog zagovaranja LGBTQIA+ prava bio usporen i više usmjeren na upoznavanje javnosti sa temom istospolnih odnosa i njihove normalizacije te je bio daleko od pitanja roditeljstva. Neposredno nakon rata stanje se nije promijenilo te se aktivizam devedesetih svodio na informiranje članova i svih zainteresiranih o AIDS-u, pružanje psihološke pomoći putem SOS telefona, upoznavanje sa *queer* kulturom i umjetnošću (Crol.hr, 2015., prema Čemažar i Mikulin, 2017.).

Hrvatsko je stanovništvo tijekom 1990-ih bilo izrazito homofobno. To potvrđuje i činjenica da su rezultati tada provedenih istraživanja pokazali da (otprilike) jedan od dva građana ima homofobne stavove i predrasude (Turkalj, 1999., prema Vuletić, 2013.). Da šire društvo tada nije podržavalo istospolne odnose potvrđuje i podatak o upadima policije na poznata neformalna mjesta okupljanja LGBTQIA+ osoba koji bi završili popisivanjem osobnih iskaznica svih onih koji se na/u njima nalaze (Vučetić i Kirchbaum, 2007., prema Čemažar i Mikulin, 2017.). Također, medijska pokrivenost tema vezanih uz homoseksualnost ili prava LGBTQIA+ osoba u 1990-ima bila je gotovo pa jedva zamjetna s malobrojnim novinskim člancima kroz naslove poput „Čuvajte leđa, stižu homoseksualci“; „Kad žene vole žene“; „Ako si peder – nisi Hrvat?!“; i „Mora kriti da je gay“, koji mahom prenose nezadovoljstva pojedinaca i

udruga suočeni s potrebom skrivanja vlastite seksualne orijentacije. Slabija medijska pokrivenost može se povezati sa ranije navedenom izjavom tadašnjeg predsjednika države jer potvrđuje da se o homoseksualnosti u devedesetima nije javno govorilo (Čemažar i Mikulin, 2017.).

Gledano na zakonodavnoj razini, jedini pomak u 1990-ima predstavlja izmjena Kaznenog zakona 1998. godine koja je dovela do izjednačavanja dobne granice za stupanje u dobrovoljne seksualne odnose, dakle neovisno o tome jesu li oni hetero ili homoseksualne prirode, na 14 godina (Jurčić, 2011.). Stoga, iako ovo razdoblje, zahvaljujući osnivanju udruga i neformalnih mjesta okupljanja (klubova), predstavlja početak znakovitijih pomaka u pogledu LGBTQIA+ prava, prvi dalekosežni pomaci ostvaruju se u narednom razdoblju, a posebice govorimo li o pravima na roditeljstvo i općenito roditeljskim pravima.

4.2. Razdoblje tijekom i nakon pristupanja EU-u: tri razvojne faze

O'Dwyer (2012) je ispitivao postoji li, i ako da, kakav je utjecaj EU-a na položaj LGBTQIA+ osoba u postkomunističkim zemljama. Premda je istraživanje provedeno u Poljskoj, njegovi se rezultati mogu generalizirati i na druge postkomunističke zemlje, a samim time i Hrvatsku (usp. Vučković Juroš i sur., 2020.; Dobrotić i sur., 2023.). Naime, rezultati pokazuju da države slijede sličnu putanju razvoja prava LGBTQIA+ osoba nakon pristupanja EU-u, koja ima tri razvojne faze (O'Dwyer, 2012., prema Čemažar i Mikulin, 2017.):

1. integracijski procesi EU-a pridonose poboljšanju formalnog statusa LGBTQIA+ osoba
2. pojava konzervativnih reakcija i pokreta uslijed poboljšanja položaja LGBTQIA+ osoba, a nakon pristupanja EU-u
3. pojava odgovora na konzervativne pokrete od strane sve jačih domaćih zagovaračkih mreža čiji je cilj zagovaranje prava LGBTQIA+ osoba.

Promatrajući razvojne faze polazeći od tog okvira u Hrvatskoj, prva je faza započela sa začecima samih integracijskih procesa, odnosno, 2000. godine s potpisivanjem *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* (Dolonec, 2013., prema Čemažar i Mikulin, 2017.). Osim toga, ta je godina obilježena prekretnicom na hrvatskoj političkoj sceni

budući da dolazi do prijelaza s polupredsjedničkog na parlamentarni sustav (Čemažar i Mikulin, 2017.), a i po prvi puta od samostalnosti na vlast dolazi lijevo-sredinska opcija (Dobrotić i sur., 2023.). Druga faza nastupila je 2013. godine, nakon pristupanja u EU, a u Hrvatskoj ju je obilježio prethodno spomenuti referendum, dok treća faza započinje 2014. godine sa sve aktivnijim djelovanjem organizacija civilnog društva, odnosno LGBTQIA+ udruga. Naravno, kao što je ranije istaknuto, europeizacija je teško jedini čimbenik u razvoju prava istospolnih obitelji te se, kao i u ostalim područjima javnih politika poput rodne ravnopravnosti (usp. Dobrotić i sur., 2013.), isprepliće s drugim, nacionalnim čimbenicima, koji se nadalje raspravljaju u ovom radu. Stoga će se, u nastavku rada, utjecaj politike uvjetovanja i europeizacije na položaj istospolnih obitelji objašnjavati kroz djelovanje političkih stranaka te zagovaračkih mreža u Hrvatskoj.

4.2.1. Prva razvojna faza: razvoj prava LGBTQIA+ osoba tijekom pristupanja EU-u

2000-te predstavljaju početak aktivnije i značajnije borbe za prava LGBTQIA+ osoba u Hrvatskoj, što je vidljivo u javnopolitičkom zagovaranju, zakonodavnim i institucionalnim promjenama te pojačanoj upornosti i radu zagovaračkih mreža. To je razdoblje bilo i povoljna politička prilika za donošenje promjena, a ponajviše je bila iskoristiva jer se kao (najveći) saveznik LGBTQIA+ prava pojavila EU čiji su uvjeti pristupanja nametnuli potrebu usvajanja visokih standarda zaštite i poštivanja svih ljudskih prava (Novosel, 2015.). Isto se detaljnije raspravlja u sekcijama koje slijede.

4.2.1.1. Političke prilike tijekom pristupanja EU-u

Prekretnica u hrvatskom javnopolitičkom životu dogodila se 2000. godine kada je došlo kako do intenzivnijih procesa vezanih uz pristupanje Hrvatske EU-u,³ tako i do brojnih promjena poput prelaska iz predsjedničkog u parlamentarni sustav, preobrazbe Hrvatskog sabora u jednodomni, a uz to i do smjene vlasti (Čemažar i Mikulin, 2017.).

³ Zagrebački sastanak na vrhu, održan 2000., predstavlja početak pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a koji je potpisan naredne godine i tražio je bazično poštivanje ljudskih prava. Nadalje je uslijedilo predavanje zahtjeva za članstvo 2003. godine, koje je dogodne prihvaćeno, čime je Hrvatska usvojila status države kandidatkinje. Sljedeći korak bili su pristupni pregovori koji su trajali sve do 2011. godine kada je u konačnici potpisan Pristupni ugovor. Naredne je godine proveden nacionalni referendum putem kojeg se tražilo mišljenje građanki i građana o ulasku u EU, a nakon njihovog odobrenja slijedila je ratifikacija Pristupnog ugovora što je dovelo do toga da je Hrvatska 1.7.2013. godine postala punopravnom članicom EU-a (Sabor.hr, 2016, prema Čemažar i Mikulin, 2017).

Naime, nakon deset godina vlasti HDZ-a, na parlamentarnim izborima 2000. godine pobijedila je liberalna koalicijska vlada na čijem su čelu bile Socijaldemokratska partija (SDP) i Hrvatska socijalno liberalna stranka (HSLŠ). Ova smjena vlasti dovela je do toga da su hrvatski političari svoju pažnju počeli usmjeravati prema LGBTQIA+ pravima kao i prema priznavanju LGBTQIA+ udruga kao legitimnih političkih aktera. Dakle, hrvatska je politika napokon počela sve manje tolerirati stigmatizaciju homoseksualnosti (Vuletić, 2013.).

Međutim, ovaj pozitivni preokret nije dugo trajao jer je na parlamentarnim izborima 2003. godine novom vladajućom strankom opet postao HDZ (Čemažar i Mikulin, 2017.). Ipak, ovdje je bitno napomenuti da je, uslijed europeizacijskih procesa i stremjenja u članstvo EU-a, HDZ bio primoran pozabaviti se pravima LGBTQIA+ zajednice budući da je EU Hrvatskoj kao uvjet ulaska postavila dekriminaliziranu homoseksualnost i izjednačenu dob pristanka za homoseksualne i heteroseksualne osobe (što je Hrvatska imala i prije pristupnih pregovora), ali i donošenje zakonodavnih promjena koje su iznimno bitne s aspekta zaštite prava seksualnih manjina, konkretnije, usvajanje antidiskriminacijskih zakona usklađenih s pravnom stečevinom EU-a (Kočenov, 2007., prema Vuletić, 2013.). HDZ se time primaknuo političkom centru (Dolenec, 2013., prema Čemažar i Mikulin, 2017.), što ukazuje kako proces europskih integracija u samom procesu pristupanja EU-u uvelike utječe na snagu konzervativnih stranki (Čemažar i Mikulin, 2017.).

Slijedom toga, u samoj su fazi pregovora i pristupanja najveći politički utjecaj imale dvije ranije spomenute stranke - HDZ i SDP te se u nastavku ukazuje na karakter njihova djelovanja u pogledu razvoja i (ne)zagovaranja LGBTQIA+ prava. Povratak HDZ-a na vlast 2003. godine obilježilo je ranije spomenuto „europeiziranje“ stranke što je najbolje vidljivo kroz činjenicu da se nisu usprotivili donošenju Zakona o istospolnim zajednicama niti ostalim antidiskriminacijskim zakonima koje je najavila lijevo-sredinska koalicijska vlada vođena SDP-om. Međutim, HDZ je u svom temelju i dalje bio konzervativna stranka te se u svom tadašnjem programu nisu bavili pravima LGBTQIA+ zajednice (Vuletić, 2013.), dok su naglašavali obitelj koju smatraju pokretačkom snagom demografske politike (HDZ, 2003, prema Čemažar i Mikulin, 2017.). Potonje nazire njihovo stajalište o homoseksualnosti kao opasnosti za

demografske trendove, a slično potvrđuje i njihov izborni program 2007. godine koji navodi da je:

hrvatska obitelj izložena (...) dubokim promjenama koje na planu vrijednosti, morala, javne kulture i etike donosi globalizacija“ i da će shodno tome HDZ marljivije osmišljavati te intenzivnije provoditi politiku zaštite obitelji u raznoraznim područjima među kojima se nalazi i „skrb o društvenoj etici“ (HDZ, 2007, prema Čemažar i Mikulin, 2017.: 43).

Nepodržavanje istospolnih obitelji predstavnici HDZ-a pokazali su i 2006. godine kada su odbili zahtjev za donošenjem zakona koji bi istospolnim partnerima nudio više prava od onih zajamčenih Zakonom o istospolnim zajednicama iz 2003. Godine (Vuletić, 2013.). Tijekom ovog vremenskog perioda u javne rasprave o homoseksualnosti često se uplitalo pitanje morala tako da postoji mogućnost da je izborni program HDZ-a bio pod utjecajem istih. Izborni program iz 2011. godine nije ništa drugačiji od onih koji mu prethode, jer ni on ne sadrži osobiti naglasak na LGBTQIA+ zajednicu i njihova prava, a obitelj je ponovno naglašena kroz okvir demografske politike. Premda nigdje ne iskazuju svoj stav o istospolnim obiteljima, njihov implicitan stav moguće je iščitati kroz naglašavanje kršćanskih vrijednosti koje za HDZ predstavljaju preduvjet i osnovu za uravnotežen obiteljski život (Hdzvz.com, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.).

Kao što je već bilo rečeno, dolazak lijeve koalicije predvođene SDP-om sa sobom je donijelo pozitivne promjene u pogledu prava istospolnih obitelji jer je politika SDP-a bila spremna pružiti veću podršku zahtjevima za zakonskim i političkim priznavanjem prava seksualnih manjina općenito (Jurčić, 2011., prema Vučković Juroš, 2015.). Ondašnji izborni programi SDP-a bili su inkluzivniji. Tako se recimo u programu iz 2000. spominju organizacije civilnog društva, koje su izrazito bitne za ostvarivanje prava LGBTQIA+ osoba, a i općenito za javni život. Program se zalaže za olakšanje procedure njihova osnivanja te unaprjeđenje djelovanja (Library.fes.de, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.). Uz to, u tom je programu SDP implicitno dao podršku homoseksualnim osobama kroz iskaz da se zalaže za „slobodu izbora naspram nasilnog nametanja obrazaca života“ (Library.fes.de, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.:43). Izborni program iz 2003. godine ujedno je sadržavao i

diskriminatorne i antidiskriminatorne izjave. Tako recimo u cjelini programa naziva „Obitelji uvijek posebna pažnja“ obitelj definiraju partnerstvom žene i muškarca, dok u cjelini naziva „Ravnopravnost u različitosti“ naglašavaju da „*stvaranje uvjeta za slobodno razvijanje pluralizma manjinskih, nacionalnih, socijalnih, spolnih, svjetonazorskih i inih orijentacija mora postati prioritetna zadaća hrvatskog društva u cjelini*“ (SDP, 2003., prema Čemažar i Mikulin, 2017.: 43).

Povratkom na vlast 2011. godine nastavili su s dotadašnjim uvažavanjem spolnih manjina, ponovno kroz programe. Tako recimo u devetnaestom poglavlja njihova „Plana 21“ cjelina „Ljudska prava i građanske slobode“ sadrži podnaslov „Sloboda izbora životnog stila“ koja naznačuje da:

izbor životnog stila, uključujući i slobodu izbora punoljetnoga suglasnoga partnera, mora biti prepušten slobodnoj odluci pojedinca“. Uz to, posebno je naglašeno da su „otvoreni za razgovor i javnu raspravu o načinu i opsegu zakonskoga reguliranja i provedbene zaštite tog prava (Kukuriku.org, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017: 44).

Tu je potrebno objasniti i da je Z. Milanović, član SDP-a, netom nakon predstavljanja izbornog programa koalicije objasnio da je stranka svjesna da je hrvatsko društvo podosta tradicionalno te da stoga, unatoč svojoj liberalnosti, nije za legalizaciju istospolnih brakova, što predstavlja kočnicu u ostvarivanju bračne ravnopravnosti, ali je izjavio da će seksualne manjine u njihovom programu uvijek imati razumijevanje (Zadarski list, 2011.).

4.2.1.2. Zagovaračke mreže tijekom pristupanja EU-u

Kao što je već bilo rečeno, dolazak lijevo-sredinske vlade 2000. godine prouzročio je stabilnije i kvalitetnije osnivanje i djelovanje LGBTQIA+ udruga. Prva udruga osnovana u ovom vremenskom periodu je lezbijska udruga LORI, pokrenuta 2000. godine u Rijeci (Lori.hr, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.). Nadalje, 2002. godine uslijedilo je osnivanje udruge Iskorak (Iskorak.hr, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.) i Kontre, a iz kojih je proizašlo nekoliko novih inicijativa i organizacija civilnog društva poput Queer Zagreb, Zbeleton , Inqueerzicija , deNormativ i Zagreb Pride (Jurčić, 2011.). Osnutak udruge Iskorak važan je jer je doveo do povećanja medijske popraćenosti i normalizacije teme homoseksualnosti, a

sve jer je tadašnji predsjednik udruge u medijima bio nazivan „šefom hrvatskih homoseksualaca“, a ujedno pripadao i krugu „100 najmoćnijih ljudi u Hrvatskoj“ (Jurčić, 2011.). Pred sam kraj ovog vremenskog perioda, 2012. osnovana je i prva udruga čiji je cilj bilo pružanje pomoći i podrške transrodnim osobama naziva Trans Aid Hrvatska (Transaid.hr, 2016., prema Čemažar i Mikulin, 2017.).

Što se tiče njihova djelovanja, početnu snagu dobile su smjenom vlasti i početkom pregovora o ulasku u EU. Ovu priliku su maksimalno iskoristile te su političarima skretale pozornost na pravnu stečevinu EU-a bitnu za LGBTQIA+ prava u Hrvatskoj, koja su dotada bila skoro pa nepostojeća (Butterfield, 2016.). Kroz pritisak na političke stranke ostvarili su utjecaj i u zakonodavnim promjenama koji će biti opisan u narednom podnaslovu (vidi podnaslov 4.2.1.3.). Nadalje, udruge su nastavile s radom ustanovljenim u devedesetima, točnije nastavile su pružati individualnu pomoć i podršku LGBTQIA+ osobama. Veliku promjenu u LGBTQIA+ aktivizmu predstavljali su mirni prosvjedi, točnije povorke ponosa. Njihov je cilj korištenje javnog prostora radi LGBTQIA+ demonstracija, a i jasan su prostor sukoba između europske tolerancije i domaćeg, odnosno lokalnog isključivanja LGBTQIA+ osoba. Diljem srednje i istočne Europe, pa i Hrvatske, izazvale su nasilne reakcije građana i zabrane od strane lokalnih vlasti, a koje su osnovu zabrane vidjele u smanjenu rizika od nasilnog ponašanja i u zaštiti lokalne tradicije. U očima pojedinih građana povorke ponosa bile su povorke srama i europske dekadencije, a pojmovi „tolerancije“ i „europeljstva“ negativne vrijednosti kojima ne treba težiti (Moss, 2014.).

Od onih provedenih u Hrvatskoj najznačajnije su naredne dvije:

1. Povorka ponosa 2002. godine

Nakon nesretnih i nasilnih događaja na prvoj povorci ponosa u zemljama bivše SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) održane u Beogradu 2001., godine (više u Savić, 2011.), LGBTQIA+ udruge predložile su da se sljedeća Povorka održi u Zagrebu. Za njezinu organizaciju bile su zadužene dvije udruge - Iskorak i Kontra - koje su Povorku nazvale *Gay Pride Zagreb* i najavile ju za lipanj 2002. godine. Povorka je, neovisno o uvredama promatrača i ponekim tjelesnim napadima na sudionike, uspješno održana te je po prvi put u tolikoj mjeri zaintrigirala mnoge medije koji su ju nazivali „testom demokracije hrvatskog društva“. U Povorci su prisustvovali

i mnogi hrvatski političari, zastupnice i zastupnici Hrvatskog sabora, razni ministri te članovi vlade (Jurčić, 2011.), kao i visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za ljudska prava u Republici Hrvatskoj (Novosel, 2015.). Budući da je Povorka ponosa u Zagrebu bila odgovor na nasilne događaje koji su se ostvarili tijekom beogradske povorke ponosa, imala je jak regionalni karakter te je ojačala suradnju LGBTQIA+ osoba i njihovih udruga unutar regije Zapadnog Balkana (Zagreb Pride, 2013., prema Moss, 2014.)

2. Splitska Povorka ponosa - *Split Pride 2011*

Prva Povorka ponosa izvan Zagreba održana je u Splitu 2011. godine pod nazivom „*Split Pride*“, a obilježena je homofobnim napadima na sudionike. Ova je povorka izrazito je bitna jer se održala dan nakon što je Europska komisija Hrvatskoj odobrila ulazak u EU te pokazala kako se ideja Europe i prihvaćanje europskih vrijednosti razlikuju unutar države (Swimelar, 2019.).

Bitno je spomenuti da su na povorci sudjelovali i europski dužnosnici među kojima je bila M. Cornelissen, članica Europskog parlamenta i Odbora za prava žena i ravnopravnost spolova te L. Freimane, supredsjedateljica ILGE (Moss, 2014.). Prisustvo zastupnika EU-a bilo je ključno jer su iz prve ruke vidjeli da Hrvatska nije spremna na ostvarenje prava na jednakost i slobodu za LGBTQIA+ osobe, a njihove su reakcije bile usmjerene izražavanju neusklađenosti hrvatskog sa europskim duhom (Moss, 2014.). Europski parlament je nakon nasilnih događaja putanju Hrvatske za pristupanje u EU povezao sa desničarskim ekstremistima koji su ugrozili povorku u Splitu. Njegova zastupnica Cornelissen, koja je i sudjelovala u povorci, objasnila je da je naprosto nužno da država osigura LGBTQIA+ prava i zaštitu istih svim njenim državljanima kao i da će Hrvatska ulaskom u EU morati poraditi na zaštiti *gej* zajednica (Nacional, 2011., prema Moss, 2014.). Nadalje, U. Lunacek, članica političke partije „Klub Zelenih/Europski slobodni savez“ i potpredsjednica Međuskupine za LGBTQIA+ prava kritizirala je hrvatski narod koji je homofobnim napadima tijekom povorke dokazao da nije usvojio europske vrijednosti, ponajviše slobodu okupljanja i zaštite manjina, a za manje od dvije godine država bi trebala postati članicom (LGBT-EP, 2011., prema Moss, 2014.). Navedena Međuskupina nije stala samo na toj vrsti kritike i nekoliko dana nakon Povorke Europskoj Komisiji i

Europskom Vijeću podnijeli su prioriteta pitanja o pristupanju Republike Hrvatske u EU, a povezano s rješavanjem nasilnih događaja na Povorci (LGBT-EP, 2011., prema Moss, 2014.). Zgroženost europskih dužnosnika i činjenica da su se napadi dogodili tijekom završnih pregovora poglavlja o pravosuđu i temeljnim pravima u EU bili su jasan znak hrvatskim političarima da je potrebno provesti konkretnije akcije zaštite LGBTQIA+ prava (Novosel, 2015.).

Hrvatska vlada na nasilne događaje odgovorila je brzo, ondašnji predsjednik I. Josipović je rekao da nisu svi dijelovi hrvatskog društva europeizirani, ali da nasilni događaji koji su se dogodili u Splitu ne predstavljaju pravo lice Hrvatske (RFERL, 2011., prema Swimelar, 2019.). Osim toga, država je napokon počela koristiti sve zakonske instrumente koje može kako bi osudila, kaznila i spriječila sve oblike mržnje prema LGBTQIA+ osobama, pa su tako za nasilnike povorke uslijedile razne kazne (Novosel, 2015.).

4.2.1.3. Zakonodavne promjene tijekom pristupanja EU-u

Kao što je već bilo rečeno, konkretnije promjene počele su se uvoditi dolaskom lijevo-sredinske vlada koja je LGBTQIA+ udrugama osigurala bržu registriranost, veću vidljivost i sigurniji prostor djelovanja, a uz to antirodni pokreti još nisu bili formirani (Čemažar i Mikulin, 2017.). Unutar takvog konteksta započelo je usklađivanje hrvatskog zakonodavstva s europskim i harmonizacija rada hrvatskih institucija, počevši od 2003. godine kada je Hrvatska predala službeni zahtjev za članstvom u EU. Te je godine Hrvatski sabor usvojio i prvi Zakon o ravnopravnosti spolova⁴ koji je bio veliki iskorak i u zaštiti LGBTQIA+ osoba jer je njime, prvi puta u hrvatskom zakonodavstvu, zabranjena opća diskriminacija na temelju seksualne orijentacije i obiteljskog statusa (Novosel, 2015.). Uz to, Zakonom je osnovana neovisna institucija

⁴ Ustavni sud je u siječnju 2008. godine, u predmetu ocjene suglasnosti ovog Zakona sa Ustavom Republike Hrvatske zaključio da se, prema pravnoj naravi ovog Zakona, radi o organskom zakonu jer razrađuje ustavom utvrđena ljudska prava i temeljne slobode iz čl. 3. i čl. 14. st. 1. Ustava pa je sukladno odredbi čl. 82. st. 2. Ustava za njegovo donošenje bila potrebna većina glasova svih zastupnika/ca Hrvatskog sabora, odnosno, najmanje 76 glasova. Međutim, ovaj je zakon 2003. godine donesen sa 75 glasova te je stoga ocijenjeno je da postupak njegova donošenja nije bio u suglasnosti s gore navedenom odredbom Ustava. Sadržajna suglasnost Zakona s Ustavom se nije ispitivala, a nakon proceduralne greške ponovno je izglasan i stupio je na snagu 2008. godine (Prijedlog Zakona o ravnopravnosti spolova o ravnopravnosti spolova, 2008.).

pravobraniteljice za ravnopravnost spolova koja je dužna i ovlaštena pratiti provedbu antidiskriminacijskog, zakonodavstva, uključujući i onog vezanog uz seksualnu orijentaciju (Zakon o ravnopravnosti spolova, 2003., prema Ljubičić, 2015.). Njezine su aktivnosti usmjerene aktivnom zagovaranju prava seksualnih manjina, poboljšanju njihova pravna položaja, rješavanju individualnih pritužbi građana, osvještavanju javnosti i slično (Ljubičić, 2015.), iz čega se zaključuje da je njezin rad izrazito bitan za položaj LGBTQIA+ zajednice.

Uz Zakon o ravnopravnosti spolova, 2003. godine donesen je niz novih antidiskriminacijskih odredbi koje su uvezene u već postojeće zakone. Tako su Zakonu o radu (2003) dodane odredbe kojima se zabranjuje izravna i neizravna diskriminacija tražitelja posla na temelju seksualne orijentacije, Zakonu o visokom školstvu i znanstvenoj djelatnosti (2003) odredbe kojima se studente štiti od istog prilikom upisivanja studija, Zakonu o elektroničnim medijima (2003) i Zakonu o Hrvatskoj radioteleviziji (2003) odredbe kojima se zabranjuje nijekanje i širenje netrpeljivosti, diskriminacije, mržnje i osjećaja neprijateljstva prema LGBTQIA+ osobama te je u Kaznenom zakonu (2003) odredba o zabrani diskriminacije proširena i na seksualnu orijentaciju (Novosel, 2015.), a uz to je novim izmjenama 2006. godine definiran zločin iz mržnje koji se pojavljuje prema osobi zbog određenih osobina koje ona posjeduje, među kojima se nalazi i spolna orijentacija (Munivrana Vajda i Šurina Marton, 2019.), a koji LGBTQIA+ osobama pruža još veću zaštitu (Novosel, 2015.).

Jednu od većih zakonodavnih promjena u ovom razdoblju predstavljalo je i donošenje Zakona o suzbijanju diskriminacije (2008) koji je kao osnovu za diskriminaciju, uz seksualnu orijentaciju, prvi puta uveo i rodni identitet i izražavanje. Tom odredbom nisu bili zadovoljni desno orijentirani predstavnici vlade, Katolička crkva i s njom povezane udruge, no njihov otpor nije bio prevelik uzimajući u obzir da je Zakon usvojen s ciljem što bržeg zatvaranja pregovora o ulasku u EU (Dobrotić i sur., 2023.).

Uz prethodno navedene zakonodavne promjene koje su predstavljale veliki iskorak u pogledu antidiskriminacijskog zakonodavstva, najveći je ipak predstavljalo donošenje Zakona o istospolnim zajednicama 2003. godine. Zakon je donesen primarno zbog nužnosti rješavanja diskriminacije na temelju seksualnosti (Kahlina, 2015.). LGBTQIA+ udruge uočile su povoljnu političku priliku stvorenu zahvaljujući

počecima ulaska u EU te iskoristile najavljenju reformu izmjene Obiteljskog zakona za zakonsko priznavanje istospolnih zajednica. Budući da je tema istospolnih brakova tada bila kontroverzna, ovaj pokušaj bio je široko medijski pokriven te su zahvaljujući tome, a i podršci tadašnjeg ministra nadležnog za područje rada i socijalne skrbi, naporu LGBTQIA+ udruga bili uzeti u obzir prilikom osmišljavanja prvog nacrtu prijedloga zakona. Kako bi bili sigurni da će prijedlog zakona proći i druga čitanja, udruge su osmislile strateški plan sa Ministarstvom rada i socijalne skrbi, vođene primjerom Slovenije u kojoj se pitanjima obitelji i istospolnih zajednica bave različiti zakoni. Strateški plan pokazao se uspješnim jer je 2003. godine Zakon izglasan i usvojen (Forest, 2018.).

Tako je usvajanjem ovog Zakona Hrvatska prešla u drugu skupinu država članica (odnosno kandidatkinja) EU-a koje istospolnim parovima dozvoljavaju osnovati istospolne zajednicu, ali zabranjuju sklopiti brak ili formalnu istospolnu zajednicu (vidi poglavlje 2). Upravo zbog tog ograničenja, povećanje je prava istospolnih partnera bilo tek prividno. Naime, istospolne zajednice sklapale su se na osnovi činjeničnog stanja bez mogućnosti za njihovom registracijom, a pravne učinke su proizvodile samo ako su ispunjavale zakonom predviđene pretpostavke (Klasiček, 2013., prema Petrašević i sur., 2017.). Iz zakonske definicije istospolne zajednice su:

životne zajednice dviju osoba istog spola koje nisu u braku, izvanbračnoj ili drugoj istospolnoj zajednici, a koja traje najmanje tri godine, te koja se temelji na načelima ravnopravnosti partnera, međusobnog poštovanja i pomaganja, te emotivnoj vezanosti partnera. (Zakon o istospolnim zajednicama, NN 116/2003., čl.2.).

Time su istospolne zajednice bile gotovo pa izjednačene s izvanbračnim zajednicama definiranim u Obiteljskom zakonu (Milas, 2003., prema Petrašević i sur., 2017.). Ovim se Zakonom istospolnim zajednicama ponudio mali broj pogodnosti koje imaju heteroseksualni brakovi među kojima se nalazi pravo na uzdržavanje, pravo na stjecanje i uređivanje međusobnih imovinskih odnosa i pravo na uzajamno pomaganje (Petrašević i sur., 2017.), a uz to Zakon osigurava zabranu diskriminacije na osnovama istospolne zajednice i homoseksualne orijentacije (Kahlina, 2015.). Posljedica činjenice da se zakonom regulira iznimno mali opseg prava, a koja nisu dovoljna za

uređenje normalnog života istospolnih parova, je da prije 2014. godine, točnije prije donošenja Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola, nije zaključena niti jedna istospolna zajednica (Jotanović, 2015., prema Petrašević i sur., 2017.). Neovisno o tome, donošenje ovog Zakona svakako je bila pozitivna promjena koja je predstavljala podlogu za donošenje novih propisa kojima se više i bolje štite prava istospolnih parova (LORI, 2016., prema Petrašević i sur., 2017.).

Društvene i političke reakcije na donošenje Zakona 2003. godine bile su mahom negativne jer je brzo usvojen, a uz to je regulirao odnose koji su tada smatrani neprirodnima i *taboo* temom. Pobornici su naglašavali ideje jednakosti i zabrane diskriminacije, a protivnici su se suprotstavljali navodeći da zakon ide protiv „prirodnih zakona“, točnije da je homoseksualnost bolest. U potonjem slučaju, većinom su to bili zastupnici konzervativnih stranaka koje zagovaraju katoličke vrijednosti, a primjer je iskaz zastupnice HDZ-a koja je tijekom rasprave o Zakonu rekla da: „*Ovdje ne govorimo o ljudskim pravima. Ovaj Zakon je projekt razaranja temelja hrvatskih obitelji i Hrvatske države. To je operacija protiv vrijednost Domovinskog rata i vrijednosti kršćanske obitelji*“ (Kuhar, 2008., prema Forest, 2018.: 140). Uz to, protivnici Zakona su glavnog krivca negativnih demografskih trendova vidjeli u homoseksualnosti i njezinoj normalizaciji, zanemarujući njihov pravi uzrok - posljedice Domovinskog rata (Kuhar, 2008., prema Forest, 2018.), ali i općenito lošije socioekonomske situacije izazvane tranzicijom.

Međutim, negativna mišljenja i izjave nisu doveli do jakog otpora donošenju Zakona. Razlozi tome vidljivi su u utjecaju europskih integracija, ali i u tome da zakon nije predvidio prava koja su bila suviše kontroverzna, odnosno osigurana prava nisu percipirana kao ona koja bi predstavljala pravu prijetnju tradicionalnim vrijednostima. Osiguranim pravima nisu bile zadovoljne ni LGBTQIA+ udruge jer su predstavljala:

izuzetno uzak opseg prava koja nisu mogla osigurati temelj za svakodnevno funkcioniranje istospolnih životnih zajednica, budući je osiguravao samo pravo na međusobno uzdržavanje i pravo na stjecanje zajedničke imovine. Štoviše, način na koji su bili postavljeni uvjeti nastanka istospolne zajednice pokazao se teško ostvarivim u stvarnom životu... (Uprava. gov.hr, 2016, prema Čemažar i Mikulin, 2017: 44).

Zakon je zbog toga bio uvelike diskriminirajući, odnosno nedosljedan idejama jednakosti i antidiskriminacije koje bi trebale biti njegova osnova (Forest, 2018.).

Daljnji tijek rasprave o istospolnim zajednicama ponovno je potaknut od strane LGBTQIA+ udruga koje su 2005. godine izradile novi prijedlog zakona, pri čemu su se opet ugledale na Sloveniju u kojoj je paralelno održavana slična rasprava. Prijedlog označava korak dalje u pogledu priznavanja istospolnih zajednica budući da zagovara izjednačavanje socijalnih, zdravstvenih, poreznih, mirovinskih i nasljednih prava među istospolnim i bračnim parovima. Njihove su zahtjeve 2006. godine Hrvatskom Saboru predstavili SDP i ondašnja Liberalna stranka, a kroz prijedlog donošenja Zakona o registriranom partnerstvu (Jurčić, 2011.). Rasprave o prihvaćanju prijedloga i donošenju tog zakona nisu se previše razlikovale od onih provedenih tri godine prije te su bile protkane homofobnim iskazima. Ponajviše ih je dolazilo od zastupnika iz redova HDZ-a, koji su naglašavali da je heteroseksualnost jedina normalnost, citirali i interpretirali kršćanska evanđelja, zbijali homofobne šale, prozivali homoseksualne osobe pedofilima i slično. Dakle, jasno je da se HDZ prijedlogu zakona oštro protivio te je zagušio pokušaj dovođenja rasprave na dnevni red, a što je u konačnici završilo odbacivanjem nacrt zakona 2006. godine od strane desno-orijentiranih stranaka. Kao što je navedeno ranije, tijekom rasprava ponovno su naglašavane katoličke vrijednosti pripisane hrvatskom društvu (Dedić, 2007., prema Forest, 2018.).

Premda su ove zakonodavne promjene ostvarile velik utjecaj na pravni i društveni položaj istospolnih obitelji, on se ponajviše odnosi na zabranu diskriminacije. Čak je i zakon stvoren isključivo za istospolne zajednice sa sobom donio mali broj prilika za izjednačavanjem parova različitog spola sa istospolnim parovima, pritom misleći ponajprije na jednakost prava na obiteljski život. Naime, nijedna zakonodavna promjena ostvarena u ovoj fazi nije se odnosila na roditeljska prava istospolnih parova. Rasprave o pristupu na roditeljska prava ostvarile su se tek u drugoj i trećoj razvojnoj fazi koje se raspravljaju u nastavku teksta. Druga razvojna faza karakteristična je jer su pokretači rasprava, umjesto LGBTQIA+ udruga, bile građanske inicijative koje su bile protiv širenja prava LGBTQIA+ osoba, a više o njima i njihovim antirodnom pokretima bit će rečeno u narednom poglavlju budući da nas to vodi u novu fazu razvoja prava LGBTQIA+ zajednice.

4.2.2. Druga razvojna faza: otpor širenju prava LGBTQIA+ osoba

Druga faza razvojne putanje povećanja prava LGBTQIA+ osoba je faza pojave konzervativnih reakcija i pokreta uslijed poboljšanja položaja LGBTQIA+ osoba, a događa se nakon pristupanja EU-u (O'Dwyer, 2012., prema Čemažar i Mikulin, 2017.).

Kao što je već rečeno u tekstu, pojam ljudskih prava (prava LGBTQIA+ zajednice) snažno je povezan sa europeizacijom. Institucionalizacija ljudskih prava unutar EU započela je 1990-ih, a narednih godina se koristila kao mjerilo demokratske zrelosti europskih država, pogotovo kada je riječ o državama srednje i istočne Europe kojima je poštivanje ljudskih prava ujedno bio jedan od značajnijih uvjeta za ulazak u EU (Slootmaeckers i sur., 2016., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). Uz to, pojam ljudskih prava označavao je i usvajanje europskih ideala, a standardi EU-a u pogledu ljudskih prava i jednakosti ostvarili su pritisak na nacionalne vlade koje su finalno usvojile neobvezujuće zakonodavstvo posvećeno pravima LGBTQIA+ zajednice (Kuhar, 2012., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). Problem ojačavanja okvira ljudskih prava u 2000-ima vidljiv je u činjenici da nisu sve zemlje bile spremne prihvatiti europski identitet i duh, što je dovelo do nedjelotvornosti samog okvira ljudskih prava u zagovaranju prava LGBTQIA+ zajednice (Kollman, 2007., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). U državama srednje i istočne Europe LGBTQIA+ prava, kao dio okvira ljudskih prava, bila su osporavana od strane društva, dok su ga konzervativne političke stranke lišile njegova revolucionarnog i oslobađajućeg značaja (Vučković Juroš i sur., 2020.).

Hrvatska je jedna od država koja nije bila spremna u potpunosti prihvatiti europski identitet i duh te je prikazala snažan otpor prema poboljšanju LGBTQIA+ prava. Može se reći da je otpor započeo Rezolucijom Europskog Parlamenta (2006) koja je od država članica, kao i ostatka europskog kontinenta, zahtijevala aktivnu ulogu u borbi protiv homofobije. Nakon usvajanja Rezolucije svaka ju je država morala uskladiti sa svojim zakonodavstvom koje je moralo biti dosljedno europskim standardima tolerancije, demokracije, slobode, ljudskih i manjinskih prava. To je za Hrvatsku značilo redefiniranje stavova o seksualnim manjinama kroz donošenje antidiskriminacijskih zakona navedenih ranije u radu (vidi poglavlje 4.2.1.3.). To je dovelo do protivljenja ne samo konzervativnih i patriotskih skupina, već i lijevo

orijentiranih političkih stranaka (Šljivić i Mlinarić, 2016.). Isto tako, uslijedilo je razdoblje antirodnih pokreta, od kojih je za LGBTQIA+ zajednicu najznačajniji pokret protiv istospolnih brakova.

4.2.2.1. U ime obitelji i referendum o ustavnoj definiciji braka u Hrvatskoj

Najsnažnije i najučinkovitije konzervativne reakcije na poboljšanje položaja LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj imala je udruga U ime obitelji (UIO), koja je ujedno glavna značajka druge razvojne faze pristupanja EU-u. UIO predstavljena je kao inicijativa koja „okuplja pojedince, obitelji i brojne civilne organizacije čiji je cilj promicanje braka između muškarca i žene kao temeljne vrijednosti društvenog poretka i jamstva trajne pravne zaštite djece, braka i obitelji“ (Stanić, 2013., prema Petričušić i sur., 2017.: 69). Kao takva, inicijativa predstavlja protivnike širenju LGBTQIA+ prava, a ideju Europe koristila je kao vodilju na način da je u svojim rasprava i kampanjama apelirala na europske demokratske vrijednosti, točnije one kojima treba „dozvoliti ljudima da glasaju“ (Moss, 2014.). Propitivala je sva postojeća dostignuća LGBTQIA+ pokreta u Hrvatskoj te djelovala s ciljem da se daljnja postignuća (primjerice legalizacija istospolnog braka) spriječe (Petričušić i sur., 2017., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). Mobilizaciju je vršila oko više društvenih tema i tako predstavljala svojevrsnu nositeljicu antirodnih pokreta u Hrvatskoj.⁵

Po pitanju prava LGBTQIA+ zajednice najznačajniju mobilizaciju ostvarili su kroz nacionalni referendum proveden 2013. godine, koji je istospolnim parovima spriječio pristup instituciji braka (Vučković Juroš i sur., 2020.). Referendum su podržale konzervativne političke strane (parlamentarne i izvanparlamentarne), Katolička crkva i brojne vjerske zajednice i udruge, dok su se vladajuća lijeva koalicija, brojne organizacije za ljudska prava i brojni hrvatski mediji referendumu protivili (Petričušić i sur., 2017.). Važni članovi UIO-a, L. Ilčić i Ž. Markić ujedno su bili članovi male domoljubne, demokršćanske stranke, *pro-life* stranke HRAST čiji je politički program tada bio usmjeren na borbu protiv izrazito loših demografskih trendova, zaštite života,

⁵ Mobilizacija je bila usmjerena i na druga pitanja, poput protivljenja provođenju obrazovne reforme o sveobuhvatnom seksualnom obrazovanju 2006. te 2012. godine (Ćeriman & Vučković Juroš, 2023) ili širenju medicinski potpomognute oplodnje neudatih žena i njegovo daljnje ograničavanje (Hodžić & Štulhofer., 2017, prema Vučković Juroš i sur., 2020.).

braka obitelji i djece. Svojim mobilizacijama ujedno su pokušali povećati politički utjecaj HRAST-a na hrvatsku javnost i civilno društvo (Šljivić i Mlinarić, 2020.)

S prikupljanjem potpisa krenuli su na proljeće 2013. godine, dakle netom prije samog ulaska Hrvatske u EU, kada su skupili otprilike 750 tisuća potpisa koji su bili dovoljni za provođenje referenduma (Šljivić i Mlinarić, 2020.). U prosincu te iste godine proveden je referendum, a premda je izlaznost bila mala, samo 37,90 posto birača, njih 65,87 posto izjasnilo je želju za ustavnim definiranjem braka kao životne zajednice žene i muškarca (Državno izborno povjerenstvo RH, 2013., prema Vučković Juroš i sur., 2020.). Ova je izlaznost ujedno bila najmanja, što se tiče velikih izbora, ostvarena u posljednjih 20 godina hrvatske demokracije (Čepo i Čakar, 2019.).

4.2.2.2. Politička struktura tijekom druge razvojne faze

Tijekom je druge razvojne faze na vlasti bio SDP, a njihov je predizborni program najavljavao promjene u sferi obiteljskih politika, pri čemu se raspravljalo o osiguravanju većih prava za istospolne parove, uređivanju zakonodavstva medicinski potpomognute oplodnje te uvođenju građanskog i zdravstvenog odgoja (Đurin, 2018.). Vezano uz istospolne brakove, SDP prije pokretanja referenduma nije donio nijednu političku odluku koja je najavila mogućnost sklapanja braka za istospolne parove, no inicijativa oko te teme bila je bila pokrenuta preventivno (Čepo i Čakar, 2019.). Uz predizborni program SDP-a, nositeljica UIO-a (Ž. Markić) navodi da su prijetoj smatrali medijske izjave tadašnjih ministara SDP-a o prirodosti istospolnih obitelji, kao i društvene mobilizacije za veća prava istospolnih obitelji u drugim europskim državama (Dijanović, 2020.).

Tadašnja koalicijska vlada predvođena SDP-om nije davala podršku provođenju referenduma te je kao znak neslaganja snimila spot „Protiv“, no odustala je od njegovog emitiranja jer je shvatila potencijalne negativne posljedice koje bi ostavile utjecaja na daljnjem demokratskom izbornom legitimitetu (Hrvatski Helsinški odbor za ljudska prava, 2013.). Političari koji su bili suglasni s ovom mobilizacijom negirali su tvrdnje da su homofobi, a svoju suglasnost pravdali činjenicom da cilj mobilizacije nije ograničavanje LGBTQIA+ prava jer to samo po sebi nije moguće uzimajući u obzir da je hrvatsko zakonodavstvo istospolnim zajednicama već ponudilo brojna prava (Petričušić i sur., 2017.). Korištenje braka i obitelji kao sredstava za jačanje

hrvatske tradicije i vrijednosti, odnosno povezivanje braka i obitelji s hrvatskim identitetom i kulturom, inicijativi je donijelo podršku desno-orijentirane političke strukture. Tako je HDZ-ov tadašnji predsjednik T. Karamarko pozvao sve simpatizere njihove stranke da glasaju za Ustavnu dopunu definicije braka, pritom naglašavajući hrvatsku povijest, tradiciju i vrijednosti (24 sata, 2013., prema Vučković Juroš i sur., 2020.).

4.2.2.3. Zagovaračke mreže tijekom druge razvojne faze

Baš kao što ni tadašnja vlada predvođena SDP-om nije dala nikakve naznake provođenja zakonodavnih promjena u smjeru priznavanja istospolnih brakova, ni tadašnje djelovanje LGBTQIA+ udruga nije dalo legitiman povod za pokretanje inicijative jer ni njihovo političko zagovaranje nije bilo usmjereno ka istospolnim brakovima (Čepo i Čakar, 2019.). Njihovo je djelovanje neposredno prije pokretanja inicijative bilo usmjereno na zagovaranje promjena u smjeru donošenja novog zakonodavstva, točnije Zakona o registriranom partnerstvu. Tako je udruga Zagreb Pride 2012. godine podnijela prijedlog zakona o životnom partnerstvu, nakon čega je formirana i radna skupina za njegovu izradu (Đurin, 2018.).

Nakon što je inicijativa UIO prikupila dovoljan broj potpisa, LGBTQIA+ aktivisti krenuli su sa svojim otporom referendumu. Tako su recimo osnovali građansku opoziciju naziva „Građani glasaju protiv“, a čiji je cilj bio pokretanje javnih rasprava i medijskih kampanja koje se bore protiv referenduma. Podršku su dobili od brojnih drugih organizacija i grupa, kao i od velikog broja javnih osoba koje se nisu slagale s težnjama referenduma i naglašavale su potrebu za smanjivanjem društvene mržnje (Đurin, 2017., prema Đurin, 2018.).

Sve u svemu uspjeh referenduma nije utjecao na širenje prava istospolnih zajednica. Tako je recimo Ustavni sud nakon provedenog referenduma naveo da:

...dopuna Ustava odredbom prema kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca ne smije imati nikakvog utjecaja na daljnji razvitak zakonskih okvira instituta izvanbračne i istospolne zajednice u skladu s ustavnim zahtjevom da svatko u RH ima pravo na poštovanje i pravnu zaštitu svoga osobnog i

obiteljskog života, te svoga ljudskog dostojanstva (Ustavni sud RH, 2013., prema Petrašević i sur., 2017: 158).

Samim time Ustavni sud naglašava da je hrvatsko pravo, neovisno o dopuni Ustava s definiranjem braka kao životne zajednice muškarca i žene, usklađeno s europskom pravnom stečevinom i standardima kada se radi o institutima braka i obiteljskog života (Ustavni sud RH, 2013., prema Petrašević i sur., 2017.).

Stoga daljnji razvoj prava istospolnih obitelji nije stao, što se može vidjeti u trećoj fazi koja je rezultirala sve jačim i uspješnijim zagovaranjem za poboljšanje položaja i povećanje prava LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj, a koja će biti opisana u narednom poglavlju.

4.2.3. Treća razvojna faza: razvoj prava LGBTQIA+ osoba nakon pristupanja EU-u

Ovo je razdoblje u Hrvatskoj započelo podosta turbulentno. LGBTQIA+ pobornici očekivali su da će konačna reakcija na homofobne napade tijekom splitske povorke (vidi 4.2.1.2.), uslijed uzorkovanog straha od osude i kazni europskih institucija, biti poboljšanje pravnog i društvenog položaja LGBTQIA+ osoba, no to nije bio slučaj. Hrvatskoj je izgleda, čak i nakon pristupanja u EU, bilo potrebno još neko vrijeme za ostvarivanje potpune jednakosti. To potvrđuje činjenica da su netom nakon ulaska u EU glavnu raspravu o LGBTQIA+ pravima vodili oni koji se protive njihovom osnaživanju (Moss, 2014.), a rasprave su okončane nacionalnim referendumom opisanim u prethodnom poglavlju. Neovisno o tome razvoj prava istospolnih obitelji uspio je „procvjetati“ u ovoj razvojnoj fazi.

4.2.3.1. Političke prilike nakon pristupanja EU-u

Politički zagovaratelji poboljšanja položaja LGBTQIA+ zajednice, koji su ujedno predstavljali i proeuropsku vladu i bili dio lijevo-sredinske koalicije, povratkom na vlast 2011. godine rasprave su bogatili obećanjima o donošenju zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola čime bi Hrvatska zadovoljila standarde EU-a u pogledu jednakosti (Moss, 2014.). Tako su u konačnici 2013. godine najavili zakonodavno uređenje prava i odgovornosti istospolnih partnera čime bi se osigurao širi opseg prava od onih osiguranih Zakonom o istospolnim zajednicama donesenim 2003. godine. Odluka o donošenju novog zakona vrijedan je istup s obzirom na recentno proveden

referendum koji ograničava prava istospolnih obitelji. Time je proeuropska vlada pokazala volju za kontinuiranim usklađivanjem sa standardima i pravnom stečevinom EU-a, čak i nakon pristupanja, odnosno nakon što je poluga uvjetovanosti otklonjena (Rosenberg, 2016.).

Nepovoljne političke prilike započele su s prethodno objašnjenim antirodnom pokretima. Situacija se dodatno pogoršala ponovnim povratkom HDZ-a na vlast 2016. godine. Političke prilike u tom su trenutku bile nepovoljnije negoli prije jer je HDZ koalirao sa strogo desnim i desno-kršćanskim strankama (MOST) čije je djelovanje u Hrvatskom saboru bilo obilježeno napadima na prava LGBTQIA+ osobe, ali i na druge manjinske skupine u hrvatskom društvu. Premda je vladanje tih stranki bilo relativno kratko, niti cijelu godinu, otvorilo je svakojake prostore (političke, medijske, institucionalne...) svim protivnicima LGBTQIA+ prava koji su se javno zalagali za smanjenje ili ukidanje istih. Političke prilike postale su donekle povoljnije nakon izlaska MOST-a iz vlade, odnosno tijekom druge vladavine HDZ-a koja je započela 2017. godine. Povoljnost se ponajviše iščitavala u smanjenim napadima na manjinske skupine, ali nije se iskoristila za provođenje konkretnih akcija. Tijekom druge vladavine HDZ-a nije se dogodio nijedan iskorak u smjeru poboljšanja političkog i društvenog okruženja vezanog uz LGBTQIA+ zajednicu. Konkretno bi to značilo da se nisu donijele nikakve nove antidiskriminatorne politike i strategije, ali i da se nastavilo s kontinuiranim smanjivanjem javnih sredstava za financiranje organizacija civilnog društva čiji je cilj zaštita ljudskih prava (Jurčić i Dota, 2023.).

U narednim godinama nije održano mnogo saborskih rasprava o pravima istospolnih obitelji. Vlada je 2019. podnijela prijedlog za hitnu izmjenu Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola, a koja je bila žurna zbog izmjena Zakona o sustavu državne uprave te provedbe mjere 1.4.4. decentralizacije i racionalizacije državne uprave, dakle ne sa ciljem povećanja opsega njihovih prava niti poboljšanja položaja. Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola tako se izmijenio kako bi se uskladio s novim ustrojstvom državne uprave (Hrvatski Sabor, 2019a).

Pozitivan pomak ka donošenju zakonskih promjena predstavljaju zalaganja zelene ljevice, odnosno stranke Možemo koja je u 2023. podnijela više zahtjeva prema Hrvatskom saboru, a koji su bitni za ostvarivanje prava istospolnih obitelji. Tako su

recimo podnijeli prijedlog za donošenje Nacionalnog plana za unaprjeđenje prava LGBTQIA+ osoba te njemu pripadajućeg Akcijskog plana za unaprjeđenje prava LGBTQIA+ osoba, za razdoblje od 2024. do 2027. godine. Temeljni ciljevi navedenih dokumenata bili bi unaprjeđenje sigurnosti LGBTQIA+ osoba od zločina iz mržnje, govora mržnje i ostalih oblika nasilja, promicanje uključivosti i prihvatanja LGBTQIA+ zajednice osoba u hrvatskom društvu, unaprjeđenje prava i položaja LGBTQIA+ osoba u raznim područjima društvenog života poput odgoja, obrazovanja, zdravlja te, za istospolne obitelji posebno važnog, obiteljskog života i naposljetku uključivanje Hrvatske u međunarodne inicijative zaštite i promicanja LGBTQIA+ prava. Kroz donošenje ovakvih nacionalnih i akcijskih planova vidljiv je utjecaj EU-a i nakon pristupanja. Naime, države članice ovakve planove donose iz potrebe usklađivanja sa strategijama koje donosi EU. Tako bi donošenjem ovog nacionalnog i akcijskog plana Hrvatska ispunila preporuke iz dokumenta „Unija ravnopravnosti: Strategija o ravnopravnosti LGBTQIA+ osoba 2020-2025“. Politička stranka Možemo također je naglasila kako bi se donošenjem ovih planova unaprijedio općenit položaj LGBTQIA+ osoba koje u Hrvatskoj i dalje trpe visok stupanj nasilja i uznemiravanja. Za istospolne obitelji ovi planovi su važni jer je jedan od njihovih ciljeva osiguravanje jednakih mogućnosti obiteljskog života za istospolne obitelji (Hrvatski sabor, 2023b), no ovi planovi još uvijek nisu doneseni.

Nadalje, zatražili su i izmjene Obiteljskog zakona i Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola. Navode da su izmjene Obiteljskog zakona nužne jer bi se njima postigla potpuna ravnopravnost životnih partnera sa bračnim drugovima, točnije životno partnerstvo kao obiteljska zajednica dviju osoba istog spola priznavalo bi se i prepoznavalo kao obiteljska zajednica ravnopravna onoj koju sklapanjem braka ili zajedničkim životom zasnivaju osobe suprotna spola. S tim u svezi zagovaraju i da se status posvojitelja istospolnih parova mora zakonski urediti na jednak način kao status posvojitelja bračnih drugova. Potrebu za navedenim izmjenama i dopunama obrazlažu s neravnopravnim položajem životnih partnera unutar postojećeg Obiteljskog zakona koji životne partnere ne navodi kao obiteljsku zajednicu u kojoj je moguće posvojiti dijete. Pozivaju se na odluku Visokog Upravnog suda koji je 2022. godine životnim partnerima omogućio pristup postupku posvojenja, a koja je u skladu sa poštivanjem Konvencije za zaštitu temeljnih prava i sloboda, ali i sudske prakse Europskog suda

za ljudska prava koji je o pravu istospolnih parova na posvajanje više puta odlučivao (Hrvatski sabor, 2023c).

Što se tiče Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola, navode da ga je potrebno dopuniti odredbom koja zabranjuje svako nepovoljno postupanje prema formalnim ili neformalnim životnim partnerima u pogledu pristupa koristima, povlasticama, ali i obvezama zajamčenim bračnim drugovima, a koje se ne može opravdati objektivnim razlozima ili koje nije nužno za ostvarenje istih predstavlja diskriminaciju temeljem obiteljskog statusa (Hrvatski sabor, 2023d). Uz to su podnijeli i prijedlog zaključka o omogućavanju upisa istospolnih partnera u rodni list djeteta što oni nisu u mogućnosti učiti jer Hrvatska ne prepoznaje istospolno roditeljstvo. Objasnjavaju kako pri posvajanju djece od strane istospolnih partnera, nije moguće administrativno finalizirati samu proceduru posvajanja prema kojoj bi posvojeno dijete dobilo novi rodni list u kojem su navedeni istospolni partneri posvojitelji. Time se stvaraju razne administrativne barijere koje u konačnici dijete istospolnih partnera stavljaju u nepovoljan položaj (Hrvatski sabor, 2023e), no ove se izmjene još uvijek nisu ostvarile.

Pozitivno političko djelovanje predstavio je i SDP koji je 2024. godine osnovao „SDP *queer* forum“ čiji je cilj zaštita, unaprjeđenje i promocija prava svih seksualnih manjina i rodno nenormativnih osoba, kao i borba protiv diskriminacije i zlostavljanja cijele LGBTQIA+ zajednice. Time je SDP postao prva hrvatska politička stranka koja je osnovala ovakav oblik organizacije, a time je i hrvatskom narodu dala do znanja da stoji uz LGBTQIA+ zajednicu i pruža im podršku u borbi za bolja prava i društveni položaj (Sdp.hr, 2024.).

4.2.3.2. Zagovaračke mreže nakon pristupanja EU-u

U razdoblju nakon pristupanja EU-u, u Hrvatskoj je osnovan pozamašan broj novih udruga čiji je cilj promoviranje i zaštita prava LGBTQIA+ zajednice. Dosad nisu postojale nikakve administrativne ili političke prepreke za osnivanje udruge, a političke prepreke vidljive su samo u smanjenoj financijskoj pomoći od strane hrvatske vlade, no to predstavlja prepreku u radu udruge nakon osnivanja. U razdoblju od 2018. do 2022. godine osnovalo se najmanje četrnaest novih LGBTQIA+ udruga uz koje je djelovalo i desetak neformalnih. Bitno je naglasiti i da je 2020. godine osnovana prva

studentsko nastavnička organizacija Za-Pravo LGBTIQ+ OSOBA na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, koja predstavlja prvu i jedinu takvu u Hrvatskoj, a 2021. godine registrirana je i prva LGBTQIA+ udruga u Puli pod nazivom Proces – udruga za promicanje *queer* kulture i LGBTIQ+ prava. Uz to su osnovane i dvije nove organizacije od javnih i državnih tijela te je dodatno ojačan institut pravobraniteljstva (Jurčić i Dota, 2023.).

Udruge su nakon pristupanja u EU nastavile s dosadašnjim radom na unaprjeđenju prava LGBTQIA+ osoba u Hrvatskoj, a samim time i na mogućnosti ostvarenja prava na osnivanje obitelji. Među bitnijim aspektima njihova rada nalaze se brojni izvještaji o trenutnom stanju i položaju LGBTQIA+ osoba prikazani kroz različite sfere; zdravstvenu i socijalnu skrb, pravni položaj, javna i politička djelovanja... Uz to su naravno nastavile s poslovima pružanja podrške svim članovima, organiziranja radionica i javnih predavanja, mirnih prosvjeda (povorki ponosa) i pokretanja raznolikih kampanja (Jurčić i Dota, 2023.).

Tako je primjerice udruga Dugine obitelji pokrenula zagovaračku kampanju „*Hrvatska treba novi zakon o MPO-u*“ usmjerenu podizanju javne svijesti o nužnosti donošenja novog i modernijeg zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji koji će olakšati osnivanje obitelji seksualnim manjinama. Nužnost je vidljiva u činjenici da je trenutno zakonodavstvo u tom području jedno od najrestriktivnijih u Europi. Naime, Zakon koji je donesen 2012. godine nezauzetim ženama, transrodnim osobama te ženama koje se nalaze u istospolnom odnosu zabranjuje pristup medicinski potpomognutoj oplodnji, čime ostaju bez mogućnosti da postanu roditelji ili tu mogućnost pronalaze van hrvatskih granica. Kampanja ujedno naglašava i normalnost postojanja istospolnih obitelji diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj. Dugine obitelji općenito u svom zagovaračkom radu, pa tako i u ovoj kampanji, naglašavaju da je znanost na strani istospolnog roditeljstva, odnosno da istraživanja diljem svijeta, pa i istraživanje provedeno u Hrvatskoj- „Ja nisam gej mama, ja sam mama“ iz 2016. godine, potvrđuju da djeca istospolnih parova imaju jednako dobre psihološke i razvojne rezultate kao i djeca heteroseksualnih parova (Dugine obitelji, 2023.; usp. Vučković Juroš, 2017.).

LGBTQIA+ udruge nerijetko se stavljaju u ulogu zaštitnika članova svoje zajednice koja je naročito vidljiva u kaznenom proganjanju homofobnih postupanja koja se u

hrvatskom društvu nažalost i dalje događaju. Primjeri takvih su dva izričito povezana sa istospolnim obiteljima (Jurčić i Dota, 2023.).

Prvi se dogodio 2018. godine u Kaštelima, kada su organizatori dječjeg karnevala spalili platno koje je izgledalo kao replika tada izdane slikovnice LGBTQIA+ udruge Dugine obitelji, a koja je prikazivala istospolnu obitelj. Udruga *Zagreb pride* je taj homofobni ispad prijavila kao kazneno djelo javnog poticanja na nasilje i mržnju Općinskom državnom odvjetništvu u Splitu koje je odbacilo tu prijavu kroz obrazloženje da se ispad ostvario tijekom karnevala čiji je smisao slobodnije ponašanje i izrugivanje aktualnih društvenih događaja, točnije ispad za njih nije bio homofobna, već zabavna i šaljiva karaktera. Dvije godine nakon toga, 2020. godine tijekom karnevala u Imotskom spaljene su dvije lutke koje su predstavljale životne partnere koji drže dijete. Udruga *Zagreb pride* i protiv ovih organizatora podignula je prijavu za kazneno djelo pozivanja na nasilje i mržnju, a kazneni postupak je i dalje u tijeku (Jurčić i Dota, 2023.).

Ovi događaji najbolji su prikaz da hrvatsko društvo još uvijek nije prihvatilo realnost i normalnost postojanja istospolnih obitelji, a izgledi da će se takvoj društvenoj situaciji ubrzo morati prilagoditi su veliki uzimajući u obzir relativno nove sudske presude koje otvaraju prostor udomljavanju i posvajanju i koje će se objasniti u narednom poglavlju (vidi poglavlje 5).

4.2.3.3. Zakonodavne izmjene nakon pristupanja EU-u

Kao što je bilo navedeno ranije, lijevo-sredinska koalicija povratkom na vlast 2011. godine najavila je donošenje novog zakona koji bi istospolnim parovima proširio opseg prava. Vlada je najavu prijedloga zakona objavila 2012. godine, a tadašnji premijer Z. Milanović objasnio je da bi se donošenjem novog zakona kojim bi istospolni parovi mogli stupiti u građansku zajednicu, točnije registrirano partnerstvo, podigao standard jednakosti istospolnih zajednica, odnosno dotadašnje stanje bi se u građanskopravnom smislu podiglo na višu razinu (Tportal.hr, 2012., prema Čemažar i Mikulin, 2017.). U toj namjeri nije ih zaustavio niti prethodno navedeni uspjeh referenduma te je u srpnju 2014. godine usvojen Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola (Čemažar i Mikulin, 2017.).

Zakon je zapravo predstavljao svojevrsan politički odgovor na referendum koji mu je prethodio, a izglasan je uz većinu glasova (Petrašević i sur., 2017.). Bio je plod velike javne rasprave koja je trajala od najave novog zakona lijevo-sredinske koalicije do kraja referenduma, koji je postavljao niz ograničenja njegovu donošenju. Iako su LGBTQIA+ udruge u desetljeću koje je prethodilo donošenju ovog Zakona povećale svoju društvenu vidljivost, pridobile kako političku, tako i društvenu podršku, uz pomoć EU-a pojačale svoje aktivnosti i prema mnogima dosegnule svoj vrhunac, one su ipak u fazu nakon pristupanja zakoračile s još aktivnijim zagovaranjem. Sam je referendum prisilio LGBTQIA+ udruge da se od političkog zagovaranja kod vlasti okrenu zagovaranju i kod građana. Ta je situacija pridonijela onome što je pokretu nedostajalo, a to je poveznica s društvom (Čemažar i Mikulin, 2017.).

Zakon je životnim partnerima omogućio uživanje istih prava koja uživaju bračni partneri, osim prava na posvajanje djece (Dobrotić i sur., 2023.), s tim da su od usvajanja ovog zakona do danas donesene i druge odluke vezane uz posvajanje djece od strane istospolnih parova, no o tome nešto kasnije u radu (vidi poglavlje 5.) Uz činjenicu da se Zakonom životna partnerstva izjednačavaju s bračnim, važno je spomenuti i da se prava i obveze Zakona većinski bave socijalnim pravima u koja spadaju pravo na obiteljsku mirovinu, zdravstvo, osiguranje preko životnog partnera, pravo i obvezu uzdržavanja partnera. Zakonom se jamči sloboda kretanja i pripadajućih prava na čitavom području EU-a, nediskriminacija i jednakost na tržištu javnih i privatnih usluga, osigurava ravnopravnost u području stanovanja i poreznih olakšica, daje zaposlenim životnim partnerima pravo na plaćeni dopust i njegu drugog partnera, regulira nasljeđivanje kao i područje obiteljskog života istospolnih parova s djecom (Petrašević i sur., 2017.).

Vezano uz reguliranje roditeljskih prava životnih partnera, Zakon predviđa dva oblika skrbi- roditeljsku i partnersku skrb. Roditeljska skrb je pravo životnog partnera na ostvarivanje roditeljske skrbi nad djetetom drugog životnog partnera. Životni partner koji nije roditelj djeteta zahvaljujući ovom pravu predstavlja suroditelja koji sudjeluje u svakodnevnoj skrbi o djetetu, a ovlašten je i poduzimati radnje zaštite djetetove dobrobiti, osobito u hitnim ili opasnim situacijama. Također, roditeljska skrb ne prestaje prekidom životnog partnerstva jer zakon predviđa da u tom slučaju životni partner koji nije roditelj djeteta i dalje zadržava pravo na ostvarivanje roditeljskog

odnosa sa djetetom. Partnerska skrb je po svojoj naravi, točnije pravima i obvezama koje uključuje, snažnija od roditeljske skrbi. Odnosi se na ostvarivanje roditeljske skrbi u slučaju smrti životnog partnera roditelja ako je drugi roditelj djeteta nestao, mrtav ili mu je pak oduzeta roditeljska skrb te samim time predstavlja trajniji roditeljski odnos. Prema svom sadržaju partnerska se skrb može poistovjetiti da institutom posvojenja jer ih odlikuju ista prava i dužnosti (Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/2014., 98/2019., prema Mihovilović, 2023.).

Institut partnerske skrbi svakako je poboljšao položaj istospolnih obitelji u hrvatskom društvu budući da su njime istospolnom partneru roditelja djeteta pripisane roditeljske dužnosti. Međutim, ne umanjujući vrijednost ovog instituta, važno je napomenuti da su istospolne obitelji društveni značaj ponajviše dobile zahvaljujući relativno novim sudskim presudama koje istospolnim partnerima dozvoljavaju pristup institutima udomljavanja i posvojenja.

5. Pravo istospolnih parova na udomljavanje i posvajanje

Pravo istospolnih partnera na pristup institutima posvajanja i udomljavanja relativno je novog karaktera te predstavlja veliku i neočekivanu promjenu za Hrvatsku, a ujedno i najveće postignuće LGBTQIA+ udruga i najveće olakšanje za sve istospolne obitelji koje žele imati dijete. Upravo je stoga potrebno pobliže dočarati kako je došlo do ostvarivanja tih prava.

Kao što je bilo rečeno u uvodnom dijelu rada, iako se obiteljima smatraju i one koje se sastoje od dvije osobe, psihološki, pravni i društveni značaj obitelji jača ako se u njoj nalaze djeca. U uvodnom dijelu rada također su bili navedeni načini zasnivanja obitelji za istospolne partnere među kojima se nalaze: institut partnerske skrbi osiguran Zakonom o životnom partnerstvu osoba istog spola, udomljavanje i posvajanje, surogat majčinstvo i medicinski potpomognuta oplodnja te nadvladavanje zakonskih prepreka. Udomljavanje i posvajanje djece od strane istospolnih partnera nije novost u EU, a to potvrđuje i činjenica da je zajedničko posvajanje djece legalizirano u sedamnaest država članica (Austrija, Belgija, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Republika Hrvatska, Irska, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Njemačka, Portugal, Slovenija, Španjolska, Švedska). Hrvatska je postala jednom od njih 2022.

godine (ILGA, 2024.). No, ovdje je važno napomenuti, da stvarne implikacije toga još uvijek nisu vidljive.

Razvojnu putanju postanka jednom od država članica u kojima istospolni parovi mogu posvajati započeo je hrvatski par životnih partnera 2017. godine kada su pokrenuli postupak za stjecanjem statusa udomitelja u zagrebačkom Zavodu za socijalnu skrb (Zavod). Stručnjaci Zavoda su bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju pokrenuli uobičajeni postupak te sa životnim partnerima prošli sve zakonom propisane provjere, a naposljetku ih proglasili pogodnima za obavljanje udomiteljske skrbi, no licenca za obavljanje iste nije im bila odobrena s obrazloženjem kako tadašnji Zakon o udomiteljstvu životne partnere ne predviđa kao potencijalne udomitelje. Nakon mišljenja i odluke Zavoda uputili su žalbu Ministarstvu za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku koje je potvrdilo odluku Zavoda (Turčin, 2020.). Nezadovoljni takvim odlukama pokrenuli su postupak pred Upravnim sudom koji je poništio prethodna rješenja Zavoda i naložio mu da im omogući pristup institutu udomiteljstva, a pri donošenju se takve odluke vodio činjenicom da Zakon o udomiteljstvu nigdje ne navodi seksualnu orijentaciju kao uvjet za obavljanje te djelatnosti. Međutim, Zavod je, bez obzira na mišljenje i odluku Upravnog suda, ponovno odbio zahtjev za davanjem licence, ovoga puta pod izlikom nemogućnosti donošenja rješenja bez zakonskih temelja (Turčin, 2020.).

Nakon te odbijenice uslijedilo je donošenje novog Zakona o udomiteljstvu 2018., a koji je stupio na snagu 2019. godine. Zakon i dalje nije izmijenio značenje udomiteljske obitelji, odnosno neformalne i formalne životne partnere nije naveo kao moguće udomitelje. Daljnju akciju pokrenula je udruga Dugine obitelji koja je 2019. godine Ustavnom sudu podnijela prijedlog za ocjenu ustavnosti novo donesenog Zakona, čiji značaj udomiteljske obitelji smatraju neusklađenim sa Ustavom ali i brojnim drugim pravnim aktima, kao i međunarodnim aktima koji su jači od hrvatskih pravnih akata (Dugine obitelji, 2020.). Ustavni sud je procijenio da sporni zakon nije protuustavan te da je u skladu sa pripisanom svrhom- zaštitom interesa i dobrobiti djece bez odgovarajuće skrbi (Stepanović, 2022.).

Međutim, Ustavni sud je utvrdio antidiskriminatoran učinak zakona, konkretnije istaknuo je da namjerno ili slučajno izostavljanje životnih partnera kao potencijalnih

udomitelja iz Zakona o udomiteljstvu doista ostvaruje diskriminatorne učinke. Pri donošenju odluke sud se vodio ustavnim i zakonskim zabranama diskriminacije (Dobrotić i sur., 2023.). Uz to je naveo da diskriminacijski učinak najviše dolazi do izražaja kroz djelovanje drugih državnih institucija (primjerice Zavoda) te im je zabranio buduća diskriminatorna djelovanja prema životnim partnerima koji ne ugrožavaju ni interese ni dobrobit onih uključenih u udomiteljsku skrb (Stepanović, 2022.). Time se Ustavni sud izjasnio o pitanju izmjena Zakona o udomiteljstvu. Naime, predlagatelji izmjena pretpostavili da hrvatsko društvo nije dovoljno razvijeno kako bi prihvatilo istospolne partnere kao udomitelje, dakle, činjenicu izostavljanja istospolnih partnera kao potencijalnih udomitelja pravdali su socio-kulturološkim nedostacima prisutnim u hrvatskom društvu. Smatrali su da će djeca udomljena od strane istospolnih parova biti stigmatizirana (Petrašević i sur., 2017., prema Kuzelj, 2022.). Ustavni sud je na temelju toga zaključio da je upravo zabranjivanjem pristupa određene skupine građana (u ovom slučaju istospolni parovi) institutu udomiteljstva ugrožen najbolji interes djece, točnije korisnika udomljavanja (Odluka i Rješenje Ustavnog suda, 2020., prema Kuzelj, 2022.).

Negativan dio ove sudske odluke vidljiv je u tome da Ustavni sud nije ukinuo osporavane dijelove Zakona pod obrazloženjem da bi takvo djelovanje dovelo do praznine u zakonskom uređenju usluge udomljavanja, a što bi dovelo do negativnih posljedica za korisnike te usluge (Šeparović, 2021., prema Kuzelj, 2022.). Presudom je zapravo razjašnjeno da svi sudovi i druga tijela osporenim zakonskim odredbama moraju pristupiti na način da svaka osoba, pa i one u (ne)formalnom životnom partnerstvu, ima jednak pristup usluzi udomiteljstva (Odluka i Rješenje Ustavnog suda RH, 2020., prema Kuzelj, 2022.). Neukidanje diskriminatornih odredbi iskoristili su nadležno ministarstvo i vlada koji su tijekom izrade izmjena i dopuna novog Zakona o udomiteljstvu iz 2021. godine opet odbili navesti životne partnere kao potencijalne udomitelje. Objašnjenje za takvo postupanje ponudilo je Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike koje je navelo da:

Ustavni sud Republike Hrvatske nije naložio izmjene Zakona o udomiteljstvu, već je utvrdio da su nadležna tijela dužna tumačiti i primjenjivati odredbe Zakona o udomiteljstvu na način koji će svim osobama pod jednakim uvjetima omogućiti sudjelovanje u javnoj usluzi udomljavanja, dakle, neovisno o tome

živi li potencijalni udomitelj u životnom ili neformalnom životnom partnerstvu. (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2021., prema Jurčić i Dota, 2023:119).

Neovisno o tome, ova sudska presuda jako je značajna za razvoj roditeljskih prava istospolnih parova. Potvrdila je zabranu diskriminacije istospolnih partnera na raznim razinama, i prema Ustavu i prema Zakonu o životnom partnerstvu koji navodi da sva postupovna prava i status životnih partnera u svim sudskim i upravnim postupcima moraju biti jednaki onima od bračnih drugova (Dugine obitelji, 2020.). Zahvaljujući njoj, životni partneri u Hrvatskoj mogu nesmetano pristupiti postupku procjene i dobiti licencu za udomiteljstvo, neovisno o ponovnom prešućivanju iz Zakona o udomiteljstvu. Posljedice su vidljive u osjećaju pravne nesigurnosti te karakteriziranju istospolnih obitelji kao obitelji drugog reda (Jurčić i Dota, 2023.) i upitna je praksa u tom pogledu.

Drugi veliki korak bila je odluka Visokog upravnog suda donesena 2022. godine, kojom životni partneri imaju pravo pristupa institutu posvojenja, točnije pravo pristupiti procjeni čiji je pozitivan ishod upis u registar posvojitelja. Visoki upravni sud je temelj za donošenje ove značajne odluke vidio i u činjenici da je odbijanje životnih partnera kao potencijalnih posvojitelja zapravo diskriminacija na temelju seksualne orijentacije. Tom odlukom potvrđeno je da su, u pogledu obiteljskih odnosa i života, istospolni partneri jednaki partnerima različitog spola te je time dodatno ojačan institut životnog partnerstva (Jurčić i Dota, 2023.).

No, potrebno je, radi pravne sigurnosti i jačanja društvene slike o istospolnim obiteljima, navedene odluke prenijeti u zakone, a zagovaranje toga provodi već spomenuta politička stranka Možemo (vidi poglavlje 4.2.3.1.). Uz to je potrebno ostvariti i nadopune hrvatskog zakonodavstva vezanog uz roditeljske i roditeljske potpore. Naime, hrvatsko zakonodavstvo koristi rodno restriktivni jezik koji prenosivi roditeljski dopust dozvoljava isključivo ocu djeteta, no odredbom ipak dopušta izjednačavanje ovog statusa sa statusom ne-biološkog roditelja koji predstavlja životnog partnera, ali isključivo kroz status „roditeljske odgovornosti“ te „partnerske skrbi“. Ova dva instrumenta tako istospolnim partnerima omogućavaju korištenje prenosivog roditeljskog dopusta i roditeljskog dopusta na isti način kao što je to

omogućeno očevima u bračnim ili izvanbračnim zajednicama. Pritom je bitno spomenuti i neravnopravnost ženskih i muških istospolnih partnera u pristupu ovim dopustima. Naime, ženskim istospolnim partnerima lakše je zaobići nedostatak pristupa potpomognutim metodama oplodnje, negoli je muškim istospolnim partnerima nezakonitost surogat majčinstva ili konzistentno odbijanje njihova prava na posvojenje. Upravo zbog toga muški istospolni partneri nemaju pravo na porodični dopust, a roditeljski dopust, koji im je u teoriji zagaraniran i dostupan, u praksi na žalost ne mogu iskoristiti (Dobrotić, 2020., prema Kaufman i sur., 2022.).

6. Zaključak

Hrvatska je kroz posljednja dva desetljeća napravila iznimne napretke u povećanju prava istospolnih obitelji, a samim time i u poboljšanju njihovog pravnog i društvenog položaja. Analiza je pokazala da su, iako početak rada na pravima istospolnih obitelji predstavlja davna 1977. godina tijekom koje su istospolni seksualni odnosi dekriminalizirani, konkretni pomaci i rad uslijedili tek u razdoblju nakon Domovinskog rata, dolaskom lijevo orijentirane, proeuropske političke koalicije na vlast. To je razdoblje također obilježeno početnim pregovorima o ulasku u EU. Proces europeizacije kroz politiku uvjetovanja sam po sebi doveo je do velikih zakonodavnih, institucionalnih, političkih i društvenih pomaka, a posebno po pitanju prava istospolnih obitelji. Ulazak u EU za Hrvatsku je značio velike zakonodavne i institucionalne promjene stvorene pod potrebom prilagodbe na pravnu stečevinu i standarde EU-a. To je značilo i usvajanje sve stečevine i standarda vezanih uz antidiskriminacijsko zakonodavstvo i prava istospolnih obitelji. Promjene koje su uslijedile vidljive su u izmjenama i dopunama već postojećih zakona u koje je trebalo uključiti istospolne obitelji, donošenju novog sveobuhvatnog zakona kojim se uređuje istospolna zajednica i pravni učinci postojanja iste, donošenju nacionalnih i akcijskih planova i programa vezanih uz poboljšanje položaja istospolnih obitelji, kao i državnih izvješća o položaju istospolnih obitelji te omogućavanju nesmetanog rada LGBTQIA+ udruga.

Rad je dokazao da razvoj prava istospolnih obitelji u Hrvatskoj nije bio linearan, već popraćen razdobljima uspona i padova, koji su po pitanju razvoja LGBTQIA+ prava

karakteristični za zemlje srednje i istočne Europe. Razdoblja uspona i padova autor O'Dwyer (2012) podijelio je na tri razvojne faze pristupanja EU-u (O'Dwyer, 2012., prema Čemažar i Mikulin, 2017.), a u radu je dokazano da je kroz te iste razvojne faze prošla i Hrvatska. Razdoblje prvog uspona, ujedno i prve razvojne faze, u Hrvatskoj je obilježeno brojnim političkim, zagovaračkim i zakonodavnim promjenama od kojih se ističu smjena vlasti s konzervativne na socijal-demokratsku, osnivanje velikog broja udruga koje su u svom zagovaračkom radu bile osnažene političkom potporom te donošenje Zakona o istospolnim zajednicama koji je predstavljao zakonsko priznanje partnerstva dviju osoba istog spola. Premda je njime reguliran premalen broj prava potreban za uređenje normalnog života istospolnih zajednica, što je dovelo do toga da do razdoblja sljedećeg uspona nije osnovana nijedna istospolna zajednica (Jotanović, 2015., prema Petrašević i sur., 2017.), ovaj je Zakon predstavljao veliki korak u poboljšanju njihova položaja u hrvatskom društvu. Nadalje je uslijedilo (kratkotrajno) razdoblje pada, ujedno i druge razvojne faze, obilježeno antirodnom pokretima usmjerenim na smanjenje prava istospolnih obitelji. Ovu je fazu ponajviše obilježilo provođenje nacionalnog referenduma čiji je ishod bio ustavno definiranje braka kao životne zajednice muškarca i žene, što je za istospolne obitelji stvorilo prepreku za osnivanje istospolnog braka. Premda je provođenje referenduma predstavljalo veliko nazadovanje u svijetlu ulaska u EU, nije dovelo do daljnjeg ili trajnog ugrožavanja prava i položaja istospolnih obitelji, već do sljedećeg razdoblja uspona. Naime, odmah nakon referenduma uslijedio je sljedeći rast, točnije treća razvojna faza tijekom koje su oporbene, lijevo orijentirane političke stranke ojačale svoj stav i djelovanje prema istospolnim obiteljima, udruge nastavile sa snažnim zagovaračkim djelovanjem, a kao najznačajnija zakonodavna izmjena izdvaja se donošenje Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola koji je istospolne zajednice gotovo pa u potpunosti izjednačio sa bračnim i izvanbračnim zajednicama i uveo značajno pravo na partnersku skrb. Ovo razdoblje uspona nastavilo se odlukama Visokog upravnog i Ustavnog suda koji su kroz dvije godine (2020.-2022.) presudili da životnim partnerima u Hrvatskoj mora biti dozvoljen nesmetan pristup institutima udomljavanja i posvajanja. Time je istospolnim obiteljima dana mogućnost jačanja obiteljskog značaja njihove zajednice. Dakle, u Hrvatskoj su institucije dužne postupati u skladu sa odlukama prethodno navedenih sudova, no zakonske osnove za takvo postupanje su i dalje nepostojanje.

Potrebno je provesti izmjene i dopune već postojećih zakona u koje bi se uvrstilo pravo na posvajanje i udomljavanje djece od strane istospolnih partnera, kao i posebno regulirati pravo istospolnih roditelja na rodiljne i roditeljske potpore, a pritom osigurati i ravnopravnost između muških i ženskih istospolnih partnera te u konačnici istospolnim obiteljima osigurati jednaka prava koja imaju druge obitelji u Hrvatskoj. Potrebu za time naglašava, posljednjih godina izrazito aktualna, ali oporbena politička stranka Možemo koja je u 2023. godini hrvatskoj Vladi podnijela zahtjeve za donošenje Nacionalnog i Akcijskog plana za unaprjeđenje prava LGBTIQ osoba i izmjene Obiteljskog zakona, kao i Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola.

Razvojni tijek poboljšanja prava i položaja istospolnih obitelji u Hrvatskoj prikazuje da su za donošenje konkretnih promjena ključna tri čimbenika, a koja su međusobno isprepletana: europeizacija čiji pritisak – kako kroz normativni okvir, tako i kroz mijenjanje temeljnih vrijednosti i sudske prakse – utječe na sve političke stranke, neovisno o njihovoj opredijeljenosti, kao i na udruge koje zahvaljujući njenom utjecaju dobivaju na snazi, zatim udruge usmjerene na što djelotvornije zagovaranje te naposljetku politička struktura, točnije pozitivna i iskoristiva politička prilika koja u Hrvatskoj, kao što je rad i dokazao, ovisi o vladajućim političkim strankama.

Popis slika

Slika 2.1. Prikaz istospolnih brakova/građanskih zajednica diljem svijeta, str. 4.

Popis tablica

Tablica 4.1. Institucionalni i pravni razvoj vezan uz prava LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj, str 23.

Tablica 4.2. Razvoj uloge države u poboljšanju položaja LGBTQIA+ zajednice u Hrvatskoj, str 23.

7. Literatura

1. Ayoub, P. M., Page, D., & Whitt, S. (2021). Pride amid prejudice: The influence of LGBT+ rights activism in a socially conservative society. *American Political Science Review*, 115(2), 467-485.
2. Berkowitz, D. (2020). Gay men and surrogacy. In *LGBTQ-Parent Families* (pp. 143-160). Springer, Cham.
3. Bilić, B. (2016). Europeanization, LGBT activism, and non-heteronormativity in the Post-Yugoslav space: an introduction. *Southeastern Europe*, 40(1), 1-12.
4. Bosia, M. J. (2014). Strange fruit: Homophobia, the state, and the politics of LGBT rights and capabilities. *Journal of Human Rights*, 13(3), 256-273.
5. Butterfield, N. (2016). Discontents of professionalisation: Sexual politics and activism in Croatia in the context of EU accession. *LGBT activism and Europeanisation in the post-Yugoslav space: On the rainbow way to Europe*, 23-58.
6. Corbett, J. (2014). But why do we need politicians? A critical review. *Policy Studies*, 35(5), 498-512.
7. Čemažar, S. A., & Mikulin, T. (2017). Europeizacija kao (ne) prijateljica: razvoj LGBT pokreta u Hrvatskoj. *Mali Levijatan: studentski časopis za politologiju*, 4(1), 29-58.
8. Čepo, D., & Čakar, D. N. (2019). Direct democracy and the rise of political entrepreneurs: an analysis of citizens' initiatives in post-2010 Croatia. U: M. Kasapović (ur.): *Annals of the Croatian Political Science Association/Anali Hrvatskog Politološkog Društva*, 16(1), 27-49.

9. Čeriman, J., & Vučković Juroš, T. (2023). From Gender Re-Traditionalizations to Anti-Gender Mobilizations: Care for Family in Serbia and Croatia. *East European Politics and Societies*, 0(0)
10. Dijanović, D. (2020). Razgovor sa Željkom Markić. *Obnova, časopis za kulturu, društvo i politiku*, 14(1), 42-58.
11. Dobrotić, I. (2023). Parenting Leave Policies and Their Variations: Policy Developments in OECD Countries, u: M., Daly, B., Pfau-Effinger, N., Gilbert, D.J., Besharov (ur.), *The Oxford Handbook of Family Policy Over The Life Course*. Oxford University Press, 2023., 678-694
12. Dobrotić, I., Matković, T., & Zrinščak, S. (2013). Gender Equality Policies and Practices in Croatia—The Interplay of Transition and Late Europeanization. *Social Policy & Administration*, 47(2), 218-240.
13. Dobrotić, I., Zrinščak, S., Stubbs, P. (2023), Europeización ambivalente: trabajo, familia y nación en la reestructuración del bienestar social en Croacia, u: Sanchez, S.C., Rodriguez, P.A.R. (ur.) *La sonrisa de Europa: el estado del bienestar en el proceso de integración Europea*, Madrid: Marcial Pons, 2023. str. 99-131.
14. Đurin, S. (2018). Queer aktivizam i transformacija grada: kako se LGBTIQ zajednica bori za svoje prostore u gradu Zagrebu. *Narodna umjetnost*, 55(2), 75-103.
15. Forest, M., (2018)., „Europeanizing vs. Nationalizing the Issue of Same-Sex Marriage in Central Europe: A Comparative Analysis of Framing Processes in Croatia, Hungary, Slovakia, and Slovenia“, u: Winter, B., Forest, M., & Sénac, R. (ur.): *Global Perspectives on Same-Sex Marriage*. *Global Perspectives on Same-Sex Marriage*, 228.
16. Jančić, A., Jurišić, K., & Lončarić, A. (2019). Postmoderna i promjene u braku i obitelji. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3(3.), 163-163.
17. Jelić, E. (2022). *Posvojenje i udomljavanje: pedagoške perspektive* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).

18. Jurčić, M. (2011). Povijest LGBTIQ aktivizma u Hrvatskoj., 93, u: Gavrić, S., Huremović, L., Savić, M. (ur.) (2011). *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Sarajevski otvoreni centar.
19. Jurić Vukelić, D. (2021). *Psihosocijalne osobitosti žena u procesu potpomognute oplodnje* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. School of Medicine).
20. Kahlina, K. (2015, March). Local histories, European LGBT designs: Sexual citizenship, nationalism, and “Europeanisation” in post-Yugoslav Croatia and Serbia. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 49, pp. 73-83). Pergamon.
21. Kaufman, G., Auðardóttir, A. M., Mazrekaj, D., Pettigrew, R. N., Stambolis-Ruhstorfer, M., Juros, T. V., & Yerkes, M. A. (2022). Are parenting leaves available for LGBTQ parents? Examining policies in Canada, Croatia, France, Iceland, the Netherlands and the United Kingdom. In *Research Handbook on Leave Policy* (pp. 325-337). Edward Elgar Publishing.
22. Křičková, L. (2023). Same-sex families’ rights and the European Union: incompatible or promising relationship?. *International Journal of Law, Policy and The Family*, 37(1), ebad001
23. Kuka, E. (2018). *Javne politike*. Štamparija Fojnica.
24. Kutleša, M., & Škvorc, M. (2016). Evolucija moralno-pravnog položaja istospolnih zajednica u Republici Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 86(1), 213-235.
25. Kuzelj, V., (2022). Temeljna predanost hrvatskog Ustava principima liberalne demokracije i ustavno-identitetsko jamstvo jednakosti. U: Horvat Vuković, A., Kuzelj, V., Petričušić, A. (ur.): *Razvoj i zaštita prava LGBTIQ+ osoba, ZA-Pravo LGBTIQ+ osoba*, 1-35.
26. Lewis, D., Kanji, N., & Themudo, N. S. (2020). *Non-governmental organizations and development*. Routledge.
27. Ljubičić, V. (2015). Iskustva Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova u suzbijanju homofobije. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 23(2), 253-281.

28. Mignot, J. F. (2022). Decriminalizing homosexuality. *Annales de demographie historique* 143(1), 115-133.
29. Mihovilović, A. (2023). Stavovi socijalnih radnika o istospolnim zajednicama kao posvojiteljima (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Psychology).
30. Mole, R. (2011). Nationality and sexuality: homophobic discourse and the 'national threat' in contemporary Latvia. *Nations and Nationalism*, 17(3), 540-560.
31. Mole, R. C. (2016). Nationalism and homophobia in Central and Eastern Europe. *The EU enlargement and gay politics: The impact of eastern enlargement on rights, activism and prejudice*, 99-121.
32. Moore, M. R., & Stambolis-Ruhstorfer, M. (2013). LGBT sexuality and families at the start of the twenty-first century. *Annual Review of Sociology*, 39, 491-507.
33. Moss, K. (2014). Split Europe: homonationalism and homophobia in Croatia. *LGBT Activism and the Making of Europe: A Rainbow Europe?*, 212-232.
34. Munivrana Vajda, M., & Šurina Marton, A. (2019). Zločini iz mržnje u Republici Hrvatskoj—neki teorijski i praktični prijepori. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 26(2), 389-416
35. Nebeling Petersen, M. (2018). Becoming gay fathers through transnational commercial surrogacy. *Journal of Family Issues*, 39(3), 693-719.
36. Novosel, I. (2015). „Ljudska prava LGBT osoba u Hrvatskoj na putu u Europsku Uniju.“, u: *Uticaj EU integracija na poštivanje i zaštitu ljudskih prava LGBT osoba u Sloveniji, Hrvatskoj i Crnoj Gori* (pp. 30-42). Sarajevo Open Centre.
37. Obiteljski zakon NN 103/2015, 98/2019, 47/2020
38. Paternotte, D. (2016). The NGOization of LGBT activism: ILGA-Europe and the Treaty of Amsterdam. *Social Movement Studies*, 15(4), 388-402.
39. Petek, A. (2022). Uvodnik: ciljevi hrvatskih javnih politika. *Croatian and Comparative Public Administration*, 22(3), 451-467.

40. Petković, S. (2015). LGBT ACTIVISM IN CONTEMPORARY SERBIA: POLITIZATION OF IDENTITY AND STRATEGIES OF LGBT ACTIVISTS. *Papers in Ethnology and Anthropology*, 25(14), 49-88.
41. Petrašević, T., Duić, D., & Buljan, E. (2017). Prava istospolnih zajednica u Europskoj Uniji s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku. *Strani pravni život*, 61(3), 145-169.
42. Petričušić, A., Čehulić, M., & Čepo, D. (2017). Gaining political power by utilizing opportunity structures: An analysis of the conservative religious-political movement in Croatia. *Politička misao: časopis za politologiju*, 54(4), 61-84.
43. Rosenberg, R. (2016). Prosperous conflict: How backlash helps LGBT rights activists in the Western Balkans.
44. Savić, M. (2011). „Istorija LGBT aktivizma u Srbiji “. u: Gavrić, S., Huremović, L., Savić, M. (ur.) (2011). *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 102-111.
45. Sleptcov, N. (2018). Political homophobia as a state strategy in Russia. *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy, Perspective*, 12(1), 9.
46. Söderström-Anttila, V., Wennerholm, U. B., Loft, A., Pinborg, A., Aittomäki, K., Romundstad, L. B., & Bergh, C. (2016). Surrogacy: outcomes for surrogate mothers, children and the resulting families—a systematic review. *Human reproduction update*, 22(2), 260-276.
47. Stepanović, N. (2022). Policy Makes a Family: Croatian LGBTQ Movement and the Struggle for Fostering Rights. In *Mapping LGBTQ Spaces and Places: A Changing World* (pp. 45-55). Cham: Springer International Publishing.
48. Stubbs, P., & Zrinščak, S. (2012). Europeizacija i socijalna politika: između retorike i stvarnosti.; V. Puljiz, S. Ravlić, V. Visković (ur): Hrvatska u EU: kako dalje Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo (2012), str. 265-294
49. Swimelar, S. (2017). The journey of LGBT rights: Norm diffusion and its challenges in EU seeking states: Bosnia and Serbia. *Human Rights Quarterly*, 39(4), 910-942.

50. Swimelar, S. (2019). Nationalism and Europeanization in LGBT rights and politics: A comparative study of Croatia and Serbia. *East European politics and societies*, 33(03), 603-630.
51. Šljivić, D., Mlinarić, M. (2016). „Sexual Othering and Democracy in post-Yugoslav Societies: A Comparison of Dveri and U ime obitelji.“, 103-128. u: Minorities under Attack. Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies, ur. Sebastian Goll, Martin Mlinarić & Johannes Gold
52. Štelko, M. (2021). *Alternativne obitelji-Dugina obitelj* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Educational Sciences).
53. Trnski, M. (2015). Prilog pojmovnom određenju europeizacije. *Međunarodne studije*, 15(4), 9-28.
54. Vasilev, G. (2016). LGBT recognition in EU accession states: How identification with Europe enhances the transformative power of discourse. *Review of International Studies*, 42(4), 748-772.
55. Vučković Juroš, T. (2015). Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 22(2), 195-217.
56. Vučković Juroš, T. (2017). Usporedba ishoda djece iz obitelji istospolnih i raznospolnih partnera: osvrt na kvantitativne studije provedene na slučajnim reprezentativnim uzorcima. *Revija za sociologiju*, 47(1).
57. Vučković Juroš, T., Dobrotić, I., & Flego, S. (2020). The rise of the anti-gender movement in Croatia and the 2013 marriage referendum. *Europe-Asia Studies*, 72(9), 1523-1553.
58. Vuletić, D. (2013). Out of the homeland: The Croatian right and gay rights. *Southeastern Europe*, 37(1), 36-59.
59. Waaldijk, K. (2020). What first, what later? Patterns in the legal recognition of same-sex partners in European countries. *Same-sex families and legal recognition in Europe*, 11-44.
60. Willetts, P. (2002). What is a non-governmental organization. *Conventions, treaties and other responses to global issues*, 2(11), 229-248.
61. Wong, E., Jou, J., Raub, A., & Heymann, J. (2020). Comparing the availability of paid parental leave for same-sex and different-sex couples in 34 OECD countries. *Journal of Social Policy*, 49(3), 525-545.

62. Zakon o istospolnim zajednicama NN 116/2003
63. Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji NN 86/2012
64. Zakon o udomiteljstvu NN 115/18, 18/2022
65. Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola NN 92/2014, 98/2019
66. Zhelyazkova, A., Damjanovski, I., Nechev, Z., & Schimmelfennig, F. (2018). „European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation“, u: Džankić, J., Keil, S., & Kmezić, M. (ur.). (2018). *The Europeanisation of the Western Balkans: A failure of EU conditionality?*. Springer.

Mrežni izvori:

1. Ables, K., *Greece becomes first Orthodox Christian country to legalize same-sex marriage*. Preuzeto s: <https://www.washingtonpost.com/world/2024/02/16/greece-legalizes-same-sex-marriage-lgbt/> (16.03.2024.)
2. Dnevnik.hr. (2021): „Sud odlučio da istospolni parovi mogu postati posvojitelji: "To je fantastična vijest, ali ovo nije kraj". Preuzeto s: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/upravni-sud-presudio-u-slucaju-zahjteva-za-posvajanjem-djece-zivotnih-partnera---650527.html> (25.04.2024.)
3. Dugine obitelji: Hrvatski zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji među najrestriktivnijima je u Europi – vrijeme je za promjene!, 2023., preuzeto s: <https://www.dugineobitelji.com/hrvatski-zakon-o-medicinski-potpomognutoj-oplodnji-medu-najrestriktivnijima-je-u-europi-vrijeme-je-za-promjene/> (14.05.2024.)
4. Dugine obitelji: Priopćenje za javnost povodom odluke Ustavnog suda o Zakonu o udomiteljstvu, 2020. Preuzeto s: <https://www.dugineobitelji.com/priopcenje-za-javnost-povodom-odluke-ustavnog-suda-o-zakonu-o-udomiteljstvu/> (28.04.2024.)
5. EUR-Lex: Direktiva (EU) 2019/1158 Europskog parlamenta i Vijeća od 20. lipnja 2019. o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i pružatelja skrbi i o stavljanju izvan snage Direktive Vijeća 2010/18/EU. Preuzeto s: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1158/oj> (24.5.2024.)

6. Europski Parlament, The rights of LGBTI people in the European Union, 2023. Preuzeto s: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747896/EPRS_BRI\(2023\)747896_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747896/EPRS_BRI(2023)747896_EN.pdf) (18.03.2024.)
7. Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava: Izjava br.13/2013/ O referendumu za obitelj, 2013. Preuzeto s: <http://www.hho.hr/izjava-br-132013-o-referendumu-za-obitelj/> (23.04.2024.)
8. Hrvatski Sabor, 2019a: Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/sjednice/pregled-dnevnih-redova> (22.03.2024.)
9. Hrvatski Sabor, 2023b: Prijedlog Zaključka o donošenju Nacionalnog plana za unaprjeđenje prava LGBTIQ osoba te pripadajućeg Akcijskog plana za unaprjeđenje prava LGBTIQ osoba, za razdoblje od 2024. do 2027. godine. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/sjednice/pregled-dnevnih-redova> (22.03.2024.)
10. Hrvatski Sabor, 2023c: Prijedlog zakona o izmjenama i dopuni Obiteljskog zakona. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/sjednice/pregled-dnevnih-redova> (22.03.2024.)
11. Hrvatski Sabor, 2023d: Prijedlog zakona o dopuni Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/sjednice/pregled-dnevnih-redova> (22.03.2024.)
12. Hrvatski Sabor, 2023e: Prijedlog Zaključka o omogućavanju upisa istospolnih roditelja u rodni list djeteta. Preuzeto s: <https://www.sabor.hr/hr/sjednice/pregled-dnevnih-redova> (22.03.2024.)
13. ILGA, Adoption by same-sex couples, 2024. Preuzeto s: <https://database.ilga.org/adoption-same-sex-couples> (07.04.2024.)
14. ILGA, Mapping LGBTQ+ Civil and Political Rights, 2021. Preuzeto s: <https://www.cfr.org/article/changing-landscape-global-lgbtq-rights> (08.04.2024.)
15. Jurčić, M., Dota, F., Rozi megafon: Dva koraka naprijed, jedan natrag – LGBTIQ prava u Hrvatskoj između stagnacije i sudskih pobjeda. Izvještaj Zagreb Pridea o stanju ljudskih prava LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj

2018. – 2022., 2023. Preuzeto s: <https://zagreb-pride.net/istrazivanje/> (27.03.2024.)
16. Kovačević Barišić, R., Istospolni partneri mogu ravnopravno pristupiti postupku posvajanja djece: 'Ovo je veliki trenutak', Večernji list, 2022. Preuzeto s: <https://www.vecernji.hr/vijesti/visoki-upravni-sud-donio-presudu-u-slucaju-pristupa-posvojenju-zivotnih-partnera-kozica-i-segote-1589621> (16.03.2024.)
17. Miošić, N., Berković, J., & Horvat, M. (2014). Analiza i zagovaranje javnih politika. *Projekt Libera–podrška organizacijama u istraživanju i zagovaranju. EDU centar GONG-a. Centar za cjeloživotno obrazovanje Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.* Preuzeto s: https://www.gong.hr/media/uploads/libera_digital_edited.pdf (20.03.2024.)
18. Prijedlog Zakona o ravnopravnosti spolova, s konačnim prijedlogom Zakona, 2008. Preuzeto s: https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva//32_03.pdf (07.05.2024.)
19. PubAffairs Bruxelles, Union of Equality: The Commission presents its first-ever strategy on LGBTIQ equality in the EU, 2020. Preuzeto s: <https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/union-of-equality-the-commission-presents-its-first-ever-strategy-on-lgbtq-equality-in-the-eu/> (28.04.2024.)
20. SDP.hr: Osnovan SDP queer forum, 2024, Preuzeto s: <https://www.sdp.hr/osnovan-sdp-queer-forum/> (08.05.2024.)
21. The Center, The Guide to LGBTQ Acronyms: Is it LGBT or LGBTQ+ or LGBTQIA+?, 2022. Preuzeto s: <https://thecentercv.org/en/blog/the-guide-to-lgbtq-acronyms-is-it-lgbt-or-lgbtq-or-lgbtqia/> (25.05. 2024.)
22. Turčin, K., Sretan kraj dugotrajne sudske borbe: Istospolni partneri Ivo i Mladen udomili dvoje djece. Jutarnji list, 2020. Preuzeto s: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/sretan-kraj-dugotrajne-sudske-borbe-istospolni-partneri-ivo-i-mladen-udomili-su-dvoje-djece-15017346> (16.03.2024.)

23. Zadarski list: SDP se odriče borbe za prava seksualnih manjina?, 2011.
Preuzeto s: <https://zadarskilist.novolist.hr/novosti/sdp-se-odrice-borbe-za-prava-seksualnih-manjina/> (08.05.2024.)